

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԵՊՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆՑ

ԸՆԿԵՐՈՎԻ ԻՐԱՒԱՆՑ

ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆՑ

ԵՒ

ՍՈՎՈՐՈՒԹԵԱՆՑ

Ի ՏՆՕՐԻՆԱԿԱՆ Ս․ ՏԵՂԻՍ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

ՊԱՏՐԻԱՐԲԻ Ս․ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

Տ․ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐԲ ԵՊԵՍԿՈՊՈՍԻ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԱԹՈՒՈՑ

ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

ՅԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

1890

✓

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԵՊՂԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆՑ

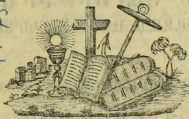
ԸՆԿԵՐՈՎԻ ԻՐԱՒԱՆՑ

ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ՍՈՎՈՐՈՒԹԵԱՆՑ

Ի ՏՆՕՐԻՆԱԿԱՆ Ս. ՏԵՂԻՍ

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

A 7502

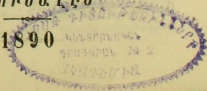

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԱՔՈՒՈՅ

ՄՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎՔԵԱՆՑ

ՅԵՐՈՒՍԱԼԷՄ

1890

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ Ս . ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Տ . Տ . Մ Ա . Կ Ա . Ր Ա . Յ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

ՊԱՏՐԻԱՐԲԻ ՍՐԲՈՅ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ

Տ . ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ

ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐԲ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Ե Ի

Ի ՊԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԵԱՆ Կ . ՊՕԼՍՈՅ

Տ . ԽՈՐԵՆԱՅ

ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐԲ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Ա Չ Դ

ՆԵՐԿԱՅ տետրակս կը պարունակէ Տնօրինական Ս. Տեղեաց մէջ Ազգ. սեպհականութիւնները, Յունաց և Լատինաց հետ ընկերովի իրաւունքները, արարողութիւնները եւ ամօրութիւնները՝ հաստատեալք 'ի վաղ ժամանակաց եւ նուիրագործեալք Եգիպտոսի և Օսմանեան բարեյիշատակ Սուլթանաց հրովարտակներով :

Թէեւ Ս. Աթոռոյս նախկին բազմաշխատ Միաբանները այս մասին անխոյժ չ'են գտնուած, այլ ժամանակի ներածին չափ-աշխատած են Ազգին ծանօթացնել Ս. Տեղեաց մէջ իւր իրաւունքները, մանաւանդ Յովհաննէս Եպիսկոպոս, Հանէ Վարդապէճ կոչեցեալ, իւր Պապմովնէմէ Երոստղէմի, եւ Մկրտիչ վարդապետ Արծրունեանը Սպորմովնէմէ Ս. Քալաթի Երոստղէմի, ըստ տեղւոյն գրած և որոշած են Ազգային մէն մի իրաւունքները, թէեւ ո՛չ կարգաբանութեամբ : Պապմովնէան, կամ Ուղչոյոյն Ս. Տեղեաց Գրքոյկին մէջ եւս ո՛չ սակաւ ծանօթութիւններ կային այս նիւթին վերայ . բայց առաջինները սպառած՝ և երրորդը անբաւական ընթերցող Ազգայնոց հարցախրութիւնը գոհացնելու, ներկայս պատրաստեցաւ և առաջին անգամ հրատարակուեցաւ 1880 թուին :

Գործոյս գլխաւոր աղբիւրներ եղած են վերոյիշատակեալ տղեալ Պատմութիւններէն զատ, նաեւ ձեռագիր յիշատակարաններ, Տեսչաց արձանագրու-

Թխաններ , հին հրովարտաներ , իսկ արարողութեանց
և սովորութեանց մասին՝ Շաբաթական և Տարեկան Լա-
կարներու տպեալ տեարակներ :

Առաջին տպագրութեան սպառումը սպասույց
է , որ բարեպաշտ Ազգայինք կը հետաքրքրուին իմա-
նալ այն ամեն իրաւունքները , զոր կը վայելէ Ազգը
երկար դարերէ հետէ շնորհիւ Օսմանեան Տէրու-
թեան և աշխատութեամբ Միտրանութեան Սուրբ
Յակովբեանց :

ՄԱՍՆ Ա.

ՍՈՒՐԲ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՍՈՒՐԲ Յարութեան հոյակապ Տա-
արը, որ բոլոր Քրիստոնէից ուխտա-
տեղին եւ սրբազան ու նուիրական
վայրն է, շինուած է Երուսաղէմի հիւ-
սիսային կողմը՝ գրեթէ քաղաքին կեդ-
րոնը՝ Մեծին Կոստանգիանոսի և Մօրն
նորա Հեղինեայ և Հայոց Տրդատայ ժա-
մանակները: Շատ անգամ ամբողջա-
կան եւ մասնակի կործանումներէ յե-
տոյ, 1868 ին մեծ դժբէթը նորոգուե-
ցաւ Օսմանեան Տէրութեան խնամօք
և դրամական մասնակցութեամբ Ռու-
սիոյ և Գաղղիոյ կառավարութեանց:
Սոյն Տաճարին մէջ ընկերովի իրաւունք
կը վայելեն և մշտնջենաւոր սրբազան
պաշտօն կը կատարեն գլխաւորապէս
Հայք, Յոյնք և Լատինք, և ՚ի մասնաւորի
Ղբտիք և Ասորիք:

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԵՊՀԱԿԱՆ ՏԵՂԻՔ
Ի Ս . ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ս . Յարութեան մէջ հրովարտակներով և այլ վաւերական գրերով հաստատուած Հայոց ազգային սեպհականութիւններն են :

1°. ԴՌՆԱՊԱՆԱՅ ՆՍՏԱԾ ՏԵՂԵ . Ս . Յարութեան երկփեղկեայ դրան⁽¹⁾ անմիջապէս ետևը՝ ձախ կողմը տեղ մի է, ուր կրնատին Մահմետական դռնապանները, երբ դուռը բանան . այս տեղւոյն վրան, որոյ մէջ կը բացուին Ղբտոց սենեկի պատուհանները, նոյնպէս Հայոցն է, բայց տեղւոյն փռոցները ընկերութեամբ են . կան երեք ազգաց, այն է Հայոց, Յունաց և Լատինաց առանձինն

(1) Ըստ առանձնաշնորհութեան Սուլթան Սելիմի հրովարտակին, սոյն դրան ներքնակողմի վերին ձեղունք և ստորին յատակը մինչև Ալերնատան կամարի սահմանը Հայոց սեպհական եղած է, բայց 1813 ին Յունաց և Լատինաց ընդգիծութեամբ երեք ազգաց ընկերովի իրաւանց կարգն անցած է :

պահարաններ, որոց մէջ կը պահուին տեղւոյն վերաբերեալ փոռածքները :

2°. ՈՒԺԱԹԱՓՄԱՆ ՏԵՂԻ ԵՎ ՏԵՍՁԻ ՍԵՆԵԱԿ . • Պատանաւտեղւոյն արեւմտեան կողմի կամարածածքը Հայոցն է, ինչպէս նաեւ ստորին մեծ կամարը, որոց մէջ տեղէն կախուած մի լրացուցիչ եւ երկու կողմը մէյմէկ պատկերներ ունին : Սոյն մեծ կամարին վրայ դէպ արեւմուտք՝ երկու փոքրիկ եւ միաձեւ կամարներ եւս կան, որք Հայոց միաբանից սենեկի տեղ կը ծառայեն, իսկ արևելեան կողմը երեք պատկեր ունին : Ղբուռոց սենեկի դռնէն, որ ՚ի հարաւ կը բացուի, մինչեւ Վերնատան քարեայ սանդուխը զետեղուած են Հայոց զգեստուց միակըտուր պահարանները : Այս պահարաններուն գրեթէ արեւմտեան ծայրին առջեւն է Ութախիման պեղին : Ըստ աւանդութեան՝ Աստուածամայրը այս տեղէն առաջին անգամ իւր միածին Որդին խաչին վրայ տեսնելով ուժաթափ ինկաւ սուրբ կանանց թեւերուն վրայ : Սոյն տեղը երկաթեայ բուլրջի եւ գմբէթաւոր վանդակի մէջ է .

դմբէթի կէ դրոնէն մչտաւառ կանթեղ
 մի կախուած է, դմբէթին գլուխը ջահ
 մի կայ հաստատեալ և մի բիւրեղեայ
 ջահ եւս նորա վերայ առաստաղէն առ
 կախ, որոյ բոլորտիրը չորս կանթեղ-
 ներ կախուած են նոյնպէս առաստա-
 ղէն: Այս տեղւոյն դիմացի պատին⁽²⁾
 առջեւ տախտակեայ նստարան շինած
 են Հայք, ուր կը նստին իրենց Տեսու-
 չը, Միաբանք և Ուխտաւորք: Պատին
 վերայի վարագոյրք եւ պատկերք եւ
 պատկերին առջեւի կանթեղը՝ առաս-
 տաղէն կախեալ՝ Հայոց են և ՚ի սկզբա-
 նէ անտի Թափօրի խաչվառները այս
 տեղ կը դրուին: Նստարանին հիւսի-
 սային ծայրը չորրորդ սեան առջեւ գը-
 րուած է Հայոց Տաւր-իւր, որոյ վերայ
 պատկեր մի կայ, երրորդ սեան առջեւ
 է մոմավաճառի սնտուկը: Այս տեղի
 երեք կամարները եւ երեք սիւները
 որ 15, 16 և 17 թիւերը կը կրեն Հայոց
 են կանթեղաց շարաններով և առան-

⁽²⁾ Սոյն պատը Յոնք 1810 թուականի շինու-
 Թեան ատեն մէկ կանգնաչափ յառաջ բերին իրենց
 անդէրը լայնցնելու համար:

ձինն կանթեղներով, երեք սեանց իւրաքանչիւրին Քերեղմանի կողման երեսներուն վերայ Տէրունական մէկ մէկ մեծ սրտակեր և նոցա առջեւ կանթեղներ կան : Վերջապէս այս ամեն տեղերուն իբրեւ ազգային սեպհական իրաւանց թէ՛ դործածութեան եւ թէ՛ շինութեան միջամտելու ոչ մէկ ազգ իրաւունք ունի :

Վերնատան սանդուխին ոտքը եղած դուռը, որ ՚ի հիւսիս կը նայի, Հայոց Տեսչի սենեկին դուռն է : Այս սենեակը մէջ տեղէն տախտակորմով երկու մասի բաժնուած է, արտաքին մասը սուրճ եփելու և այլ ծառայութեանց յատկացած է, իսկ ներքին մասը Տեսչին սենեակն է : Սորա վերայ կայ մի սենեակ Ռւստաւորաց յատկացեալ, որոյ դուռը սանդուխին միջովայրն է և ունի երեք պատուհան դէպ ՚ի Ս. Քերեղմանը և պատուհանաց առջեւ մի պատշգամ երկաթեայ վանդակաւ (3) :

(3) Այս սենեակները յառաջ քան Ս. Յարութեան հրկիզումն եռայարկ էին և կ'ըսուէին «նշխի» :

3°. ՎԵՐՆԱՏՈՒՆ . Ս . Յարութեան մէջ առանձին Եկեղեցի է Հայոց ազգին սեպհական , ուր կ'եննուի Տեսչի սենեկին դրան քովի սանդուխէն : Այս տեղ կը կատարէ Հայոց Միաբանութիւնը գիշերային եւ տունընջեան ժամերգութիւնք . ունի պատարագամատոյց կրկին սեղաններ , Աւագ սեղանը յանուն Խաչելութեան , երկրորդը յանուն Եւրաշխաւոր Ս . Աստուածածնայ :

Աւագ խորանի աջակողմը կրկնաշարկ մի սենեակ կայ , որ ունի երեք պատուհան , որոց երկուքը Աւագ խորանին վերայ կը նային , երրորդը Ս . Քերեղմանին վերայ : Այս տեղ կը բընակի Հայոց լուսարարը :

Եկեղեցին ունի եօթն պատուհան՝ Պատանատեղւոյն վրայ բացուած , չորսը Աւագ խորանի ետեւի կողմը դէպ 'ի արեւելք , երեքը Աստուածածնայ խորանի աջ կողմէն դէպ 'ի հիւսիս , և մէկ մեծ պատուհան՝ հարաւային կողմը , որ արտաքին գաւթին վերայ կը

Եւրոպայի աղայի : բայց երբ 1810 Ին Յոյնք շինեցին , միայն կրկնաշարկի վերածեցին :

նայի : Այս պատուհանին ներքեւն էր
երկու պատուհանով սենեկի դուռը ,
զոր Յոյնք շինութեան ատեն խանգա-
րեցին : Արեւելեան պատուհանաց դրսի
կողմը պատերուն վերայ ունին Հայք
երկու կանթեղ , մին մշտաւլառ , և պատ-
կերներ . այս տեղ էին յառաջագոյն
Հայոց սենեակները եւ պատրիարքա-
րանը :

Ս. Աստուածածնայ սեղանին ե-
տեւը կայ մի դուռ , ուրկէ կը մտնուի
մոմատունը , որ ունի մէկ պատուհան
Պատանատեղւոյն վրայ և մէկ կրակա-
րան . սորա մէջէն մէկ քանի աստիճա-
նով վեր կ'ելնուի , ուր է սեղանատու-
նը . ունի մէկ պատուհան Պատանա-
տեղւոյն վրայ և մէկ մեծ պատուհան

Ս. Յարութեան արտաքին գաւթին վը-
րայ : Այս պատուհանին առջեւ կայ
մի քիւ քարաշէն , ուր սանդխտով կ'իջ-
նուի եւ զոր Հայոց միաքանք կը գոր-
ծածեն :

Բաց ՚ի այս ամենէն ունի Վերնա-
տունը վեց կամար (4) Ս. Գերեզմանի

(4) Այս կամարներուն մէջ սկզբան գուրս ելած

վրայ, որոց իւրաքանչիւրին մէջ կան-
թեղաց շարաններ և առանձինն կան-
թեղներ կան, որք կը վառուին ազգա-
յին եկեղեցականամեն հանդէսներուն
և օտարաց համար սահմանեալ հանդի-
սաւոր օրեր. կանթեղաց շարաններէն
դատ առաջին կամարին մէջ կախուած
են զանգակները, իսկ չորրորդին մէջ
կոչնակները:

Վերնատան հարաւային կողմը կայ
մի փոքր վերնատուն, ուր կը ննջեն Ս.
Յարութեան Հայոց միաբանները:

Այս եկեղեցին երկրորդ Գողգոթիա և ս
կ'ըսուի. որովհետեւ ըստ յիշատակա-
րանաց՝ Մարտիրոս Պատրիարքը Վրաց
հետ չը կարենալով գլուխ ելնել, որք
1422-1439 քանիցս Հայոց ձեռքէն յա-
փրշտակեցին Գողգոթեան կաշառելով
Եգիպտոսի Սուլթանները և մեծամեծ-
ները. ուստի յիշեալ Պատրիարքը Սուլ-
թանէն այս տեղը խնդրեց եւ ստա-
կով առաւ և յատուկ Եկեղեցի շինեց

բոլորաձև պատշգամներ էին երկաթեայ վանդակաւ,
ուր ուխտաւորք կը կենային, բայց շինութեան ժա-
մանակ Յոյնք խանգարած են:

1439 ին և երկրորդ Գողգոթա անուանեց Գողգոթայի ճիշդ ու ճիշդ դիմացը լինելուն համար :

4°. ԻՒՂԱԲԵՐԻՑ ՍԵՂԱՆ. Ուժաթափ ման տեղէն մի քանի ոտք դէպ 'ի աջ կամարին տակոյն է այս սեղանը : Այս տեղ եկան Իւղաբեր կանայք միաշաբաթի առաւօտուն Յիսուսի մարմինը խնկելու : Այս սեղանին առջեւ ունին Հայք կանթեղաց մէկ շարան եւ մէկ առանձինն մշտավառ կանթեղ, նաեւ սեղանին (5) կից երեք պահարան և անկիւնը մի փոքր պատկեր :

Սեղանին կից մեծ սիւնը, որ Կայսերական ըստած կամարին հարաւային ոտքն է և 187 թիւը կրկրէ, Հայոց է. սեան վերայ ունին Ղազարու յարութեան մի մեծ պատկեր, որոյ առջեւ կախուած է մի կանթեղ. սեան մէջ տեղը մի ուրիշ պատկեր :

5°. ՅՈՎՍԷՓ ԱՐԵՄԱԹԱՅԻ. Ս. Գերեզ մանի արեւմտեան կողմը Ղբտուոց սե-

(5) Սոյն սեղանը նախկին ձեւովը չէ այժմ, որովհետեւ Յոյնք շինութեան ժամանակ ձեւը և դիրքը փոխած են տեղը նեղցնելով :

զանինն ⁽⁶⁾ դիմացը դուռ մի կայ, որոյ
 մէջ երեք խցի բաժնուած է. առաջի-
 նը նախագաւիթ մի է, ուրկէ աստի-
 ճաններով Հայոց ժամարար վարդապե-
 տաց ննջարանը կ'ելնուի. սանդուխին
 վարի կողմը կայ մի մեծ պահարան,
 ուր կը գէտեղեն Հայք գերեզմանի զար-
 դարանաց տախտակները: Երկրորդ
 խուցը մատուռ մի է յանուն Ս. Աս-
 տուածածնայ, ուր Հայք Պատարագ
 կը մատուցանեն երբ ուղեն, եւ կը
 պատարագեն Ասորիքնոցա թոյլտու-
 թեամբ կիրակի օրերը, երբ Ս. Յարու-
 թեան դուռը բաց դռնեն: Ասորուոց
 պատարագի ժամանակն իսկ կանթեղ-
 ները Հայոց իւղով կը վառուին. յետ
 պատարագի սեղանին վրայ աշտանակ
 կամ այլ ինչ զարդ թողլու իրաւունք
 չ'ունին. միայն այս խուցին մէջ Հայոց

(6) Այս սեղանը, որ Ս. Աւետարանին ՚ի սնարից
 կոչած տեղն է, յառաջագոյն Հայոցն եղած է ըստ
 Հաննէ վարդապետին, զոր Հեթում Բ. թագաւորը
 շինել տուած է 1500ին, եւ յետ ժամանակաց Ղբտուոց
 տալով՝ նորա փոխարէն յԵգիպտոս ուրիշ եկեղեցի
 առած են:

Տեսչաց Թոյլտուութեամբ երեք փոքրիկ պատկեր կախած են, մին հիւսիսային կողմը դրան վերայ, երկրորդը սեղանին աջ կողմի պահարանին վերայ և երրորդը Յովսէփայ գերեզմանին դրան ճակատը: Այս մասին մէջ եղած երկու պահարանները, ինչպէս նաեւ Յովսէփայ գերեզմանին դրան ետեւի պահարանը Ասորիք կը գործածեն:

Յովսէփ Արեմաթացւոյն առաջին դրան վերայ երեք պատկեր ունին Հայք և դրան երկու կողման 87 և 97 սիւները, կամարը՝ կանթեղաց շարանով և առանձինն կանթեղօք նոցա են, ինչպէս 77 և 87 սիւներուն միջեւ եղած կամարին կէսն եւս կանթեղաց շարանով: Սիւներուն վերայ Սահակայ եւ Մեծրովբայ մեծ պատկերներ կախուած են առջեւնին առանձինն կանթեղներով: Յունաց բաժնին մէջ 127 զոյգ սիւնին մէջ տեղն եւս Հայք մի պատկեր ունին:

Երրորդ խուցը ժայռի մը մէջ փորուած մութ տեղ մի է մի.քանի մանր խորշերու բաժնուած, այս տեղ է Յով-

սէփ Արեմաթացւոյն գերեզմանը , եւ այս պատճառաւ սոյն երեք մասերը Յովէէ Արեմաթացի կը կոչուին : Գերեզմանին վերայ ունին Հայք մի կանթեղ մշտավառ :

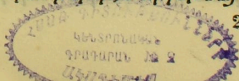
6°. ՉրՀՈՐ ԵՎ ԼՈՒԱՅԱՐԱՆ . Ս . Գերեզմանէն գրեթէ 11 մէդր դէպ ՚ի հիւսիս Լատինաց սեղանը կայ Մարիամ Տագրաղինացոյ անուամբ , որ ըստ Հայոց պարպէղ (°) կը կոչուի : Պարտիզի կողմէն առաջին կամարէն հաշուելով՝ չորրորդ կամարն է ջրհորոյն ճանապարհը : Կամարին արեւմտեան կողմը Հայոց է , արեւելեան կողմը Լատինաց , ուրիւրա-

(°) Պարտիզին վրայ երկու մշտավառ կանթեղ կան , մին Հայոց եւ միւսը Լատինաց . առաջ այս տեղը եւ երկու կանթեղները Հայոց էր , բայց 1651 ին Պարոն տէր կոչեցեալ Գրիգոր Պատրիարքը կանթեղին մէկը , Պարտեղը եւ երգեհոնին կից եղած խուցը Լատինաց տալով նորա փոխարէն Վերնատունէն երեք կամար առած եւ Հայոց Եկեղեցին դէպ ՚ի յերկայնութիւն բնդարձակած է : Լատինք ՚ի յիշատակ այս փոխարինութեան Զատիկի կիւրակէին , ինչպէս իրենց , նոյնպէս Հայոց կամարներուն մէջ զոյգ աշտանակներով մամեր կը շարեն հրամանաւ Հայոց Տեոյին :

քանչև ըն իրենց սանդուխները կը դը-
նեն :

Ջրհորը ազգային սեպհականութիւն
էր, ինչպէս Հիճրէի 923 թուականին
Սուլթան Սէլիմի հրովարտակը կ'ա-
ռանձնաշնորհէ. բայց վերջերս շատ
կռիւներէ եւ վէճերէ զինի ընկերովի
իրաւանց կարգն անցած է : Ջրհորին
հարաւային կողմը կայ եւ մի լուացա-
րան, նոյնպէս Ազգ. սեպհականութիւն,
ուր երբեմն Հայոց միաբանութեան լա-
թերը կը լուացուէին : Լուացարանը
մութ սենեակ մի է, ունի վառարան եւ
դրան զիմացը երեք աւազան :

7°. ՀԱՆԴԵՐՁԻՑ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՍԵՂԱՆ .
Պարտիզի առաջին կամարէն մանեւով
եւ Մագդաղէնացւոյ սեղանէն անցնե-
լով եօթն կամարս Ս. Կոստիւն ըսուած կա-
մարաղարդ հրապարակ մի կայ Յունաց
Աշխարհամատրան տաճարին շուրջը .
այս հրապարակին մէջ կան զանազան
սեղաններ զանազան ազգաց : Փուշ սը-
սակի հարաւային կողմէն մինչեւ Ղուն-
կիանոսի սեղանին հիւսիսային կողմը
բաւական բարձրէն երկաթեայ շղթայ

մի կայ, որ կը պատկանի Հայոց և Յու-
նաց, և որոյ վերայ երկու ազգք կան-
թեղներ կը կախեն: Փուշ պսակի եւ
Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ դրան միջեւ
պատինն մէջ սիւն մի կայ, այս սիւնէն
մինչեւ Հանդերձից Բաժանման սեղանի հիւ-
սիսային կողմը պատինն մէջ եղած սիւ-
նը, որոյ ետեւը Յոյնք սենեակ ունին,
ամբողջ ազգ, սեպհականութիւնէ հան-
դերձ հրապարակի սոյն մասին երկայ-
նութեամբ և ձեղունօք: Այս բաժնին
մէջ է Հանդերձից Բաժանման սեղանը: Այս
տեղ դահիճները իրենց մէջ բաժնեցին
Յիսուսի հանդերձները: Սեղանին առ-
ջեւ կայ մի շարան կանթեղաց և մէկ
առանձինն մշտավառ կանթեղ, աջ եւ
ձախ կողմերը պատէն կախուած են
Հայոց պատկերներ եւ պատինն մէջ
փորուած պահարաններ եւ մէկ աւա-
ղան ժամարարի լուսցման ջուրը թա-
փելու:

8°. Ս. ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻ. Հան-
դերձից բաժանմանէն փոքր ինչ յա-
ռաջ երթալով դէպ ՚ի հարաւ մի ան-
փեղկ դուռ կը տեսնուի, աստի կ'իջ-

Նուրի 29՝ աստիճանաւ Ս . Լուսաւ որիչ
Ազգ . Եկեղեցին . ունի կրկին սեղան-
ներ առանձին դասով բաժնուած . գրմ-
բէթ՝ չորս մարմարեայ սիւնի վրայ .
Աւագ սեղանոյն արեւելեան հարաւա-
յին կողմը փոքրիկ պատուհան մի կայ ,
ուր կ'աղօթէր կ'ըսեն սուրբն Հեղինէ ,
եքք իւր հրամանաւ Խաչափայտը գրտ-
ներու համար գետինը կը փորէին = Այս
տեղն եւս Ազգ . սեպհականութիւն է
և կը վառին երէք մշտավառ կանթեղ-
ներ : Այս եկեղեցւոյ Ազգ . սեպհա-
կանութեան սահմանը Գիւտ խաչ իջ-
ներու սանդուխին (8) երկրորդ աստի-
ճանն է , որոյ վերայ վերէն Լատինաց
կանթեղը կախուած է : Սանդուխին դիւ-

(8) Աստիճանաց հարաւային կողմի պատին վրայ
Լատինաց պատկերները կախուած են մինչեւ վերջին
կամարը , իսկ հիւսիսային կողմը որ Հայոց է , մի-
այն Լատինական Գիւտ խաչի տօնին վարագոյրներ
կը կախեն Հայոց Տեպի Թոյլառութեամբ : Այս
կիտապատին արեւմտեան ծայրը մի սիւն կայ , որոյ
վերայ չորս պատկեր ունին Հայք , որոց երկուքը աս-
տիճանաց վերայ կը նային . այս սիւնէն մինչեւ արե-
ւելեան պատը տախտակ մի դրուած է , որոյ վերայ
ունին նաեւ մէկ պատկեր և երկու ծաղիկ :

մայի հիւսիսակողման կիսապատը Հա-
յոց է, ինչպէս նաեւ 'ի Ս. Լուսաւո-
րիչ իջնելու սանդուխին երկկողման
վերնատունները և ներքնատունները,
վերջինները իբրեւ իւղատուն և մթե-
րանոց կը գործածուին :

9°. ՄԱՏՈՒՌ Ս. ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԱՒԵՏԱ-
ՐԱՆՉԻ. Սուրբ Յարութեան արտաքին
գաւթին արեւելեան կողմն փոքրիկ
բայց սրածաւ Եկեղեցի մի է երեք սե-
ղանով. Աւագ սեղանն է յանուն Ս.
Յովհաննու Աւետարանչին, աջակողմա-
նը՝ Չարչարանաց եւ կապանոց Քրիս-
տոսի, որովհետեւ կայ մի մասն այն
սիւնին, յոր կապեցին զՅիսուս Կայիա-
փայի տան մէջ, ճախակողմեանն է յա-
նուն Հօրն Աբրահամու և զենման Իսա-
հակայ : Երջանկայիչաասկ Կիրակոս
Պատրիարքի օրով 1849 ին ներքին կող-
մը ամբողջ նորոգուած է :

Այն եկեղեցւոյ դրան դուրսի եր-
կու կողման սէթերը և առջեւը աւելե-
լու իրաւունքը Հայոց է :

ԳԼՈՒԽ Բ .

ԸՆԿԵՐՈՎԻ ՍԵՊՀԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ԻՐԱԻՈՒՆՔ

Ս . Յարուժեան Տաճարին մէջ Հա-
յոց ազգին ունեցած ընկերովի սեպհա-
կանութիւնք և իրաւունք հետեւեալք
են :

1°. ՏԱՃԱՐԻՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՄԵՍ ԴՈՒՌ .
Մեծ դրան բանադիները Մահմետական
դռնապանաց յանձնուած են , որք կը
բանան և կը գոցեն երբ Հայ , Յոյն և
Հատին երեք ազգերէն մին բանալ ու-
ղէ : Այս մասին վերջը աւելի մանրա-
մասն կը խօսինք : Ըստ աւանդութեան
նախնեաց՝ սոյն դուռը ամբողջովին Հա-
յոց սեպհականութիւն էր եւ փոքր
դռնակի բանադին ևս իրենց ձեռքն էր ,
որ վերջը Յունաց անցած է , զոր ցարդ
ունին . իսկ ամբողջ դուռը բաժանոր-
դութեան կարգն անցած է : Սակայն
աւելի հաւանականն է , որ այս դրան
կից՝ արեւելեան կողմի հիւսեալ դուռ

քը Հայոց եղած լինի, երբ Գողգոթան
 իրենց ձեռքն էր: Յոյնք 1810 ին Տա-
 ճարը նորոգելու ատեն՝ Գողգոթան ըն-
 դարձակեցին երկու կանգնոյ չափ դէպ
 յարեւմուտս, որով փակեալ դրան
 ներքնակողմի մի մասը Յունաց տեսչա-
 կան սենեկին խառնուեցաւ եւ միւս
 մասին վրայ Լատինաց Տարածման տե-
 ղը ելնելու աստիճաններ շինուեցան,
 որով իսպառ խափանեցաւ նոյն դուռը:

2°. ՊԱՏԱՆԱՏԵՂԻ. Դրան դիմացն է
 և կարմրագոյն գեղեցիկ քառանկիւնի
 քարով մի ծածկուած: Սոյն տեղը ու-
 բոշեալ սահմաններով մինչև արտաքին
 դուռը ընկերովի երեք ազգաց կը պատ-
 կանի: Երկու կողմերը Հայք, Յոյնք և
 Լատինք երկերկու զոյգ մեծագիր եւ
 փոքրագիր աշտանակներ ունին կերտն-
 ներով: Քարին վրայօք խոշոր եւ միա-
 տեսակ ութն կանթեղներ մշտաւոյս կը
 վառին, որոց երկուքը Հայոց, չորսը
 Յունաց և միւս երկուքին մին՝ Լատի-
 նաց եւ միւսն՝ Աբուուոց են, ինչպէս
 կանթեղաց ստորին կողմը կախուած
 սղինձներուն վրայի դրերն եւս ցոյց

կը տան: Հին ժամանակ այս սուրբ տեղը գեղեցիկ մուղայիքով զարդարուած էր:

3°. Ս. ԳԵՐԵԶՄԱՆ ՓՐԿՁԻՆ. Իւզաբերից սեղանէն վեց մէդր դէպ 'ի հիւսիս — արեւմուտք նորաշէն մեծ գմբէթի մի սակ և բոլորածեւ միջավայրի մի կեդրոնն է Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի Ս. ԳԵՐԵԶՄԱՆԸ եւ ընդհանուր Քրիստոնէից երկրպագելի սուրբ վայրը:

Ս. Գերեզմանը մինչեւ 1808 ը մի քանի ձեւերու մանեկէն յետոյ՝ յիշեալ թուականին Ս. Յարութեան Տաճարի հրկիզման ատեն Գերեզմանն եւս քիչ շատ մնասուեցաւ, որ ատեն Բ. Դրան կողմէն Յունաց արտօնութիւն արուեցաւ Տաճարը նորոգելու, որք գրեթէ առանց ձեւը փոխելու Ս. Գերեզմանը մարմարեայ քարերով զարդարեցին յունական արձանագրութիւններով: Հրդեհէն առաջ Ս. Գերեզմանի շրջապատին վերայ հայերէն գրեր կային: Ս. Գերեզմանին դուռը դէպ յարեւելս կը նայի, դրան վրայ Յունաց

մարմարեայ պատկերին անմիջապէս վարը Հայոց Յարութեան պատկերն է, որոյ առջեւ Լոսանոյն անուամբ մի կանթեղ կախուած է: Յունաց պատկերի վերին կողմը Լատինաց պատկերը եւ կանթեղը կախուած են: Գրան ներս Գերեզմանին առաջին մասն է, որոյ կեդրոնը կանգուն կայ մարմարեայ սիւնաձեւ մի քար, որ Հրեշտակի վեճ կը կոչուի, ուր կանգնած էր Հրեշտակին մէկը սպիտակ հագած: Այս մասուռին մէջ 15 մշտավառ կանթեղներ կան. ձախ կողմի չորսը Հայոցն են և հինգերորդը Ղբաւոց, միւս երկու շարաններէն միջինը Լատինաց և աջ կողմինը Յունաց են: Արեւելեան պատին վրայ հարաւի կողմը ունին նաեւ Հայք Յարութեան մի պատկեր. անմիջապէս դրան վրայ է Յունաց մարմարոնեայ պատկերը և անոր վերին կողմը Լատինաց պատկերը: Գերեզմանին տանիսը ելնելու դրանց, որք արաաքին դրան ներքին երկու կողմերն են, հարաւայնոյն քանալին հաւասար է Հայոց եւ Յունաց, իսկ հիւսիսայինը միայն Լաւ

տինաց յատկացեալ : Տանխը իւրա-
քանչիւր ազգ առանձինն սնտուկ
ունի :

Այս մատուռին միջէն երկրորդ
դռնէ մի կը մտնուի Ս. Գերեզմանը,
որոյ մեծութիւնը թէ լայնութեամբ
և թէ երկայնութեամբ երկու մէզրի
չափ է : Նրջասպատին մարմարիոններուն
տակը դեռ կը տեսնուին Գերեզմանի
բնական ժայռ քարերը : 43 կանթեղ
կը վառին մշտաւոյս , որոյ 13 ահան հա-
տը Հայոց , Յունաց եւ Լատինաց են ,
իսկ չորսը Խբուոց : Ամբողջ Գերեզ-
մանը երեք մասն բաժնուած է : Մնա-
րից կողմը Լատինացն է իրենց արծա-
թաձոյլ պատկերով , աշտանակներով
և ծաղկամաններով , միջին տեղը Յու-
նաց մարմարիոնէ քանդակուած Յա-
րութեան պատկերով , որոյ առջեւ ու-
նին 4 աշտանակ և մի ծաղկաման , մէջ
մէկ աշտանակ ևս սնարից և յանտից
կողմն ունին . Հայոց բաժինն է յան-
տից կողմը , ուր ունին մի պատկեր Յա-
րութեան , վեց աշտանակ և ծաղկա-
մաններ : Ս. Գերեզմանին մէջ կայ մի

պահարանն ⁽⁹⁾ առանց փականքի, ուր
 երեք ազգաց կողմէն կը դրուին Գերեզ-
 մանը մաքրելու քերիչ, աւել և այլն,
 երեք ազգաց մէյ մէկ աշտանակները
 մշտաւառ են. Հայոց հանդիսաւոր Թա-
 փորներուն, Պատարադներուն և Հրա-
 շափառի հանդէսներուն Յունաց եւ
 Լատինաց աշտանակներէն երկերկու
 զոյգ սկիզբէն ցվերջ կը վառին. մի և
 նոյն յարգանքը փոխադարձաբար Հայոց
 կողմէն նոցա հանդէսներուն կը տրուի:

4°. Ս. ԳԵՐԵԶՄԱՆԻ ԳԱՒԻԹԸ. Գերեզ-
 մանի արտաքին դրան առ ջեւի հրապա-
 րակն է, որ մինչեւ Յունաց տաճարի
 դուռը կը հասնի, և երից ազգաց ըն-
 կերովի իրաւունքն է: Գրան արտաքին
 երկու կողմերը բարձրկեկ քարաշէն
 նստարանաձեւ սէթեր շինուած են, ու

⁽⁹⁾ Այս պահարանին առջեւ կը կանգնի Յունաց
 մոմախաւս լուսարարը՝ երբ Ս. Յարութեան գու-
 ռք բաց լինի և ուրիշ ազգ. Գերեզմանի վրայ արա-
 րողութիւն չ'ունենայ. Հայոց հանդիսի օրերն եւս
 մինչեւ դրան փակուիլ իրաւունք չ'ունի գերեզմանը
 գալու: Թէեւ Հայք 1829 ին աշխատած են սոյն ի-
 բաւանց ընկեր լինիլ, բայց չ'են յաջողած:

րոյ վերայ դրուած են երեք զոյգ միջակ մեծութեամբ աշտանակներ . առաջին կճեայ զոյգը՝ Յունաց է, երկրորդը՝ Հայոց, իսկ վերջինը՝ Լատինաց : Նըստարաններու ծայրը եւս կայ Յունաց մի զոյգ կճեայ մեծ աշտանակ կերօնաբարձ, իսկ Հայոց և Լատինաց պղնձեայ մեծ աշտանակները դրուած են նստարանաց ետեւի կողմերը :

Հայք սոյն գաւիթը հանգիսաւոր և հասարակ օրերու Պատարագի ժամանակ փռոց կը տարածեն ըստ սովորութեան, ուր կը կենան Պատարագի սպասաւորող դպիրք եւ ժողովուրդք : Յունաց երկփեղկեայ գուռը Հայոց և Լատինաց սովորական և հանգիսաւոր Պատարագներու ատեն միշտ գոց կը մնայ, որոյ առջեւ կը դրուի Հայոց պատրիարքական աթոռը :

5°. ՀՐԱՊԱՐԱԿ ՇՈՒՐՋ ԶԳԵՐԵԶՄԱՆԱԻ . Այս տեղ միայն թափօրներու և ժողովրդեան կենալու կը ծառայէ : Երբ երեք ազգերը առանձին հանգէսներունենան՝ բոլոր սոյն հրատարակը իրենց ժողովրդեան համար տղատօրէն կը գոր-

Տաճեն, իսկ Լուսաւորեայի հանդիսին, զոր Հայք և Յոյնք միասին կը կատարեն, Քերեզմանի հրապարակը երկու ազգաց կը բաժնուի կէս առ կէս. Յոյնք և իւրենց դաւանակիցք Քերեզմանին հիւսիսային կողմը, իսկ Հայք և իւրեանց հետեւողք հարաւային կողմը: Քերեզմանի հարաւային եւ հիւսիսային արտաքին որմերուն վրայ երկու զոյգ կանթեղներ ունին Հայք և Յոյնք մէկ զոյգ: Այս վեց կանթեղները միայն գիշերները կը վառին եւ այն ժամանակ՝ երբ Հայք և Յոյնք Գրան օրատարագ ունենան, իսկ կիրակամոսին Քերեզմանի շքապատի տասն և ութն սիւներուն կանթեղները ամբողջ կը վառին:

Գ Լ ՈՒ Խ Գ.

ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ԺԱՄՀԱՐՀՈՒԹԻՒՆՔ,

ԽՆԿԱՐԿՈՒԹԻՒՆՔ, ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆՔ

ԵՒ Ս. ՊԱՏԱՐԱԳ

Բաց ՚ի հանգիսաւոր և տէրունաւկան օրերէն՝ կէս գիշերէն կէս ժամ

առաջ Յուճաց կոչնակը նախ կը զար-
 նուի, և անմիջապէս նոցա Սարկաւագը
 բոլոր Ս. Տեղիբը կը խնկարկէ ⁽¹⁰⁾ շապիկ
 հագած. ճիշդ կէս գիշերին Լատինաց
 զանգակը կը հնչէ, որոյ կը յաջորդէ
 Հայոց կոչնակը. Նոյն միջոցին Հայոց
 Սարկաւագը շապիկ հագած սաղաւարտ
 ՚ի գլուխ Ուժաթափման տեղէն սկսեալ
 խնկարկելով կ'երթայ ՚ի Ս. Գերեզման,
 որոյ գրան առջեւ երեք բուրվառ ք-
 նելէ զկնի՝ գլխուն սաղաւարտը կը
 հանէ և կը դնէ դրսի նստարանածեւ
 քարերուն վրայ և ապա կը մտնէ ուղ-
 զակի Ս. Գերեզմանը ⁽¹¹⁾, ուր ինը բուր-
 վառ քնելով եւ համբուրելով կ'ընէ
 նախագաւիթը, և այնտեղ Հրեշտակի

(10) Յայնք արտաքոյ կարգի սովորութիւն ունին,
 որ իրենց Տօնի օրերը առաջին խնկարկութենէն զատ
 ժամերգութեան ժամանակ Սարկաւագը կրկին կը գայ
 ՚ի Ս. Գերեզման և կը խնկարկէ, անտի Ուժաթափ-
 ման տեղին, Պատանտանդին եւ Էլնելով Գողգոթա
 և խնկարկելով այս տեղերը՝ կ'իջնէ իրենց տաճարը :

(11) Այս միջոցին էթէ ներսը որ եւ է ազգէ
 ուխտաւոր կայ ՚ի նշան խնկարկու Սարկաւագին
 պարտաւոր է անմիջապէս գուրս ելնել :

վիճին չորս կողմը երեքական անգամ
 խնկարկելով եւ համբուրելով՝ դուրս
 կ'ելնէ, սաղաւարտը գլուխը կը դնէ,
 վերատին երիցս կը խնկարկէ դէս ՚ի
 Գերեզման, ապա կը դառնայ Յունաց
 Տաճարը, երիցս կը խնկարկէ եւ դար-
 ձեալ դառնալով դէս ՚ի Գերեզմանը
 կը խնկէ երիցս, եւ յետ այնորիկ կ'եր-
 թայ Ուժաթափման տեղը եւ յետ ե-
 րիցս խնկարկելէն՝ կ'անցնի Պատանա-
 տեղին, որոյ շուրջը խնկարկելով կը
 դառնայ Ադամայ մատուռը եւ խնկար-
 կելով կ'ելնէ ՚ի Գողգոթա, Խաչելու-
 թեան պատկերին ինն բուրլառ ընե-
 լով կ'անցնի Տարածման տեղը եւ Լա-
 տինաց սեղանները կը խնկարկէ, դառ-
 նալով Խաչելութեան պատկերին երիցս
 կը խնկարկէ եւ անտի կ'իջնէ ու կ'եր-
 թայ ՚ի Փուշ պսակ, խնկարկելէն ղկնի,
 կ'իջնէ ՚ի Գիւտ Խաչ եւ անտի կ'ելնէ
 ՚ի Ս. Լուսաւորիչ, ուր կը խնկարկէ
 Լուսաւորչայ կրկին պատկերները եւ
 սեղանները, ապա կ'ելնէ Հանդերձից
 քաժանման սեղանը, խնկարկելով կանց-
 նի Գ. Բանտը եւ անտի երթալով Լա-

տինաց Եկեղեցին՝ ⁽¹²⁾ չորս կողմը կը
խնկարկէ և կ'ելնէ Պարտէզը . Մագ-
դաղէնացւոյն սեղանին գետինը բոլո-
րակ մի կայ, որոյ վրայ է Հայոց մշտա-
վառ կանթեզը, Սարկաւազը այս բո-
լորակին չորս կողմը կը խնկէ եւ ապա
սեղանը, ուրկէ Ս. Գերեզմանին հիւ-
սիաացին կողմը խնկելով կանցնի Յով-
սէփ Արեմաթացւոյն գերեզմանը եւ
անտի խնկարկութեամբ կ'երթայ վե-
րըստին Ս. Գերեզմանին դուռը, ան-
տի դառնալով Ղազարու պատկերը և
Իւզաբերից սեղանը խնկելով կանցնի
Ուժաթափման տեղին եւ խնկարկու-
թիւնը կը վերջացնէ ու կ'ելնէ Վեր-
նատունը ⁽¹³⁾, ուր Ժամարար վարդա-

⁽¹²⁾ Շատ անգամ կ'ըլլայ որ Հայոց Սարկաւազի
խնկարկութեան միջոցին Լատինք ժամերգութեան
սկսած լինին, Սարկաւազն անխափան իրաւունք ու-
նի խնկելու :

⁽¹³⁾ Սկիզբէն ցվերջն Հայոց Սարկաւազին կը հե-
տելի և Ղբաւոց սարկաւազը, որ երբէք իրաւունք
չունի առաջ անցնելու, ինչպէս և Հայոց Սարկաւա-
զը չը կրնար յառաջ անցնիլ Յունաց Սարկաւազէն :
Յետ աւարտման՝ Ղբաւոց սարկաւազը կ'երթայ
իրենց սենեակը և նոքա իրաւունք չ'ունին Ժամեր-
գութիւն կատարելու 'ի Ս. Յարութիւն :

պէտք և ամբողջ միաբանութիւնը պատարաստուած կ'ելան և կ'ըսկսին գիշերային ժամերգութիւնը :

Ատաինք ամեն օր խնկարկելու սովորութիւն չ'ունին , այլ միայն Տօնի և Հանգիսաւոր օրերը : Խնկարկութենէ առաջ իրենց եկեղեցւոյ մէջ Հանգիսաւոր ժամերգութիւն կը կատարեն յերեկոյ և յառաւօտ , և ՚ի նշան խնկարկութեան Գերեզմանի դրան իրենց փոքր աշտանակներու մամբը չեն վերցրնէր , որով Յոյնք կ'իմանան թէ Ատաինք Ս . Գերեզմանը պիտի խնկարկեն , ուստի եթէ երեկոյ է , կոչնակը չ'են զարներ , իսկ եթէ առաւօտ՝ պատարագի չեն սկսիր մինչեւ որ խնկարկութիւնը վերջանայ :

Յոյնք գիշերային ժամերգութենէն զկնի ՚ի ձայն կոչնակի պատարագի կ'ըսկրսին Ս . Գերեզմանին ⁽¹⁴⁾ վրայ : Յետ

(14) Յոյնք երբեմն , ինչպէս և Հայք , շատ անգամ գիշերուան պատարագէն զատ , ջերեկը Դրան բացման պատարագ կ'ունենան , այս պարագային մէջ առաջին պատարագին սկիզբը կոչնակ չ'են զարներ , այլ երկրորդին :

աւարտման Ս. Պատարագին՝ երբ սլա-
տարագիչ քահանայն սկիհ ՚ի ձեռին
Գերեզմանէն դուրս կ'ելնէ իրենց ե-
կեղեցին երթալու, Հայոց կոչնահաճա-
րութիւնը կ'ըսկսի և երբ Յոյնք իրենց
աշտանակը կը վերցնեն, զոր ՚ի ժամ
սլատարագի Հրեշտակի վիմին վերայ կը
դնեն, և յետ սլատարագի՝ Գերեզմա-
նի դուռը, մինչեւ որ իրենց սպասնե-
րը վերցնեն. Հայք անմիջապէս իրենցը
կը տանին և սլատարագի սլատրաստու-
թիւնը կը տեսնեն :

Հասարակ օրերու Հայոց Պատարա-
գի սլատրաստութիւններն են, տախ-
տակ՝ Գերեզմանին վրայ դնելու, որ
սէս զի բարձրանայ, ծածկոց, վէմ
քար և կորփուրայ, ծածկոց Հրեշտա-
կի վիմին և կորփուրայ, ուր սպաս կը
դրուի. վարագոյր արտաքին դրան,
տախտակ հրեշտակի վիմին արեւել-
հարաւային անկիւնը, և հանդիսի օրե-
րը արեւել. հիւսիսային կողմը, որոյ վրայ
կը դրուին բաժկի, խաչ և Աւետարան
եւ արտաքին գաւիթը սէտք եղածին
չափ կը փուեն :

Այս ամէնը պատարագէն զկնի կը վերցնեն և ինչպէս այն աշտանակը, որ պատարագի սկիզբէն ցվերջ Հրեշտակի վիժին վրայ կը վառի. որովհետեւ ինչ պէս Հայք՝ Յունաց աշտանակի վերցուելուն, նոյնպէս Ղատինք՝ Հայոց աշտանակի վերցուելուն պարտաւոր են սպասել. Ղատինք Հայոց վերջին աւետարանէն զկնի՝ պատարագի զանկ կը զարնեն. բայց եթէ Հայք և Յոյնք Պրբան պատարագ չ'ունենան, աւելի ուշ կ'ըսկսին իրենց պատարագը. քանզի աւսանցմէ վերջը ուրիշ պատարագող ազգ չը կայ :

Երբեմն Հայք նաեւ Յոյնք, փոխառնակ Ս. Քերեղմանին, իրենց սեպհաւհան պատարագամատոյց սեղաններէն միուն վրայ կը պատարագեն : Եթէ Ս. Լուսաւորիչ կամ Վերնատուներ եւ կամ Հանգերձից բաժանման սեղանը պատարագեն, սկիզբն պատարագին կոչնակ չ'են զարներ, ըստ որում մի և նոյն միջոցին Յոյնք եւս պատարագի մէջ կ'ըլլան. այլ յետ պատարագի երբ Քերեղմանին առջեւ ճաշու կ'ըսեն, այն

ժամանակ կը զարնեն . իսկ եթէ Յովսէփ Արեմաթացին կամ Իւզաբերից սեղանը պատարագեն , ըստ որում Գերեզմանին մօտ են , Յունաց պատարագի վերջանալուն կ'ըստասեն , և այնուհետեւ ըստ սովորականին նախ կոչնակ կը զարնեն , Գերեզմանին դուռը ճաշու կ'ըսեն և Սպասը Գերեզմանին վրայ դնելով՝ վերոյիշատակեալ երկու սեղանաց միոյն վրայ կը պատարագեն :

Յոյնք յետ պատարագին եթէ կողիպա ունին , մէրթ Գերեզմանին դուռը և մէրթ իրենց եկեղեցին կ'օրհնեն . սորա փոխարէն Հայք եւս Գերեզմանին դուռը Հանգստեան ըսելու և Աւետարան կարդալու իրաւունք ունին , զոր 'ի գործ' կը դնեն , երբ ժողովուրդէն ինդրող լինի : Տէրունի օրերը ըստ Եկեղեցւոյ օրինաց Անդաստան ևս կ'ընեն . Աստուածածնայ օրը խաղող օրհնելու արարողութիւնը եւ Ս . Ծննդեան օրը Մկրտութեան խորհուրդը Գերեզմանին դուռը կը կատարեն : Երեք աղագերն ևս ձեռնադրութիւն ընելու հաւասար իրաւունք ունին :

ԳԼՈՒԽ Դ.

ԵՐԵԿՈՅԵԱՆ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ ԹԱՓՈՐ

Երեկոյեան ժամերգութեանց հաւմար առաջին անգամ Լատինք իրենց զանգակը կը զարնեն ճիշդ կէս օրէն մէկ ժամ վերջը: Եթէ նախատօնակ ունին՝ Ս. Գերեզմանի դրան փոքր աշտանակներու մոմերը չեն վերցնէր, որով Յոյնք իմանալով այս նշանէն, իրենց կոչնակը չեն զարնէր, մինչեւ որ Լատինք Գերեզմանը խնկարկեն եւ դառնան: Երբ Լատինք Գերեզմանի դաւթի աստիճանէն վար իջնեն, Յոյնք կոչնակը կը զարնեն, զոր Լատինաց նախատօնակ չունեցած օրերը, նոցա զանգակէն անմիջապէս յետոյ կը զարնեն: Յունաց Սարկաւազը գալով Գերեզմանը կը խնկարկէ և գիշերուան կարգաւ կը շարունակէ. բայց երբ Ս. Գերեզմանէն դէպ ՚ի Ուժաթափման տեղը կ'իջնէ, Հայոց կոչնակը կը զարնուի, և

այնուհետեւ Հայ Սարկաւագը խնկարկութեան կ'եւնէ, որոյ և կը հետեւի Ղբաւոցը: Սոյն խնկարկութեան միջոցին Հայոց ժամարար վարդապետը և բոլոր միաբանք պատրաստուելով Վերնատան մէջ ժամերգութիւն կ'ըսկսին, ինչպէս և Յոյնք ու Լատինք իրենց եկեղեցեաց մէջ:

Ուրբաթ օրերը կոչնակ զարնուելուն պէս Հայք և Յոյնք պատանատեղւոյն փոքր աշտանակներու մոմերը կը վառեն, եւ կը մարեն երբ Ղբաւոց սարկաւագը նոյն Ս. Տեղը խնկարկելէն զկնի Գողգոթայ կ'եւնէ:

Շաբաթ օրերը Գերեզմանի դրան փոքր աշտանակներու մոմերը կը վառեն:

Կէս օրէն երեք ժամ յետոյ Լատինք Թափորի զանգակ կը զարնեն⁽¹⁵⁾ և յետայնորիկ Յոյնք Եկեղեցի կոչնակ կը զար-

(15) Այս մասին Լատինաց և Յունաց միջեւ պայման մի կայ, որ Լատինք Չատկէն մինչեւ Յունաց Վերացման խաչի տօնը Թափորի կոչնակը առաջ զարնեն, իսկ անկէ վերջը Յոյնք առաջ զարնեն:

նեն և ապա Հայք: Լատինք ամեն օր
 Թափօրի արարողութիւնը անխափան
 կը կատարեն. իսկ Հայք՝ Ուրբաթ, Շա-
 բաթ և Ալուրակի օրերը, և նաեւ Ուխ-
 տաւոր եկած օրերը: Երբ Յոյնք երե-
 կոյեան հանդէս ունենան, Հայք եւ
 Լատինք Թափօրը առաւօտեան ժամը
 չորսին կը դառնան. եթէ Հայք երե-
 կոյեան հանդէս ունենան, նոյնպէս Լա-
 տինք առաւօտուն կը կատարեն Թա-
 փօրը և փոխադարձաբար:

Ուրբաթ օրերը Լատինաց Թափօրը
 Գողգոթայէն վար իջնալու մօտերը,
 Պատանատեղւոյն Հայոց և Լատինաց
 փոքր աշտանակներու մոմերը կը վա-
 ռեն ՚ի պատիւ Թաղման Քրիստոսի, և
 վառ կը մնան, մինչեւ որ Հայոց Թա-
 փօրն ալ դայ և երթայ Գերեզմանին
 դուռը: Գիւրութեան համար մոմերը
 վառելու պաշտօնը Լատինաց լուսա-
 րարը կը կատարէ, իսկ մարելու պաշ-
 տօնը Հայոց լուսարարը:

Ուրբաթ, Շաբաթ և Ալուրակի ե-
 րեկոյները երբ Լատինաց Թափօրը
 Փո-չ պատիւն կը մեկնի, Հայոց Թափօրը

Ուժաթափման տեղէն կ'ըսկսի այս եղանակաւ :

Թնկարկու Սարկաւազը շապիկ կը հագնի, գլուխը սաղաւարտ կը դնէ և ձեռքը տասանակ կ'ունենայ. Թափորապետ վարդապետը շո-րջաւ կ'առնէ, իսկ միւս վարդապետը փիլոն, և առհասարակ միւս Թափորականք տետրակ եւ վառած մամեր կ'առնեն. այս եղանակաւ պատրաստուելէն զինի՛ զոյգ առ զոյգ կը շարուին Ուժաթափման տեղին, ուր Սարկաւազը Ե-Է-ս խաղաղութեան կը ձայնէ, Թափորապետն Օրհնութիւնն է-՜-ք եւ այլն. ըսելով խօսնիկ կը ձգէ և ապա Թափորականք շարականասացու թեամբ Ս. Գերեզմանի առջեւէն անցնելով կ'երթան Գ. Բանաւար, Հանդերձից բաժանման սեղանը, Գիւտ խաչ ⁽¹⁶⁾, Ս. Լուսաւորիչ, Փուշ

(16) Գիւտ խաչի տօնին և Դատաւորի կիւրակէին Շաբաթ երեկոցեան Թափորներու ատեն ըսակարգին Գիւտ խաչ շէն իջներ, այլ Ուժաթափման տեղեոյն վրայ սովորական կարգը կատարելէն զինի, կը շարունակեն Շարականի երգասացու թիւնք և Պատանատեղեոյն հիւսիսային կողմէն ուղղակի անցնել:

պատկ, Գողգոթա, Պատանատեղի,
Ս. Գերեզման եւ անկէ հիւսիսային
կողմէն դառնալով վերստին Ուժա-
թափման տեղին կը դան :

Այս ամեն Ս. Տեղերը շարական եր-
գելով կ'երթան և իւրաքանչիւր տեղ
Աւետարան և Աղօթքներ կը կարդան :
Ուժաթափման տեղւոյն Աւետարանը
և Աղօթքը կարդացուելէն ղկնի, Թա-
փորապետը Հայր Տէր ու Թրհնեալ էղե-
րոս ու կը կնքէ թափորը :

Այս է ամեն սովորական թափոր-
ներու կարգը, միայն Շարականները
և Աւետարանները տարբեր, և նորեկ
ուխտաւոր եղած ժամանակ թափորի
սովորական արարողութենէն զատ, Թա-
փորապետը իւրաքանչիւր Ս. Տեղւոյն
վրայ համառօտ ծանուցումներ կ'ընէ
ի գիտութիւն բարեպաշտ Ուխտաւո-
րաց :

Այս սովորական թափորաց ման-

ւով կ'երթան ՚ի Գիւտ Խաչ, անտի Ս. Լուսաւո-
րիչ կ'ընեն, ուր ըստ սրտաշաճի արարողութենէ յե-
տոյ կը վերջանայ թափորը :

րամասնութիւնները , կարգը , Շարա-
կանները , Աւետարանները և այլն , ա-
ռանձինն տպեալ ատորակի մէջ ամփո-
փուած են , որոյ անունն է Տէրբալի Տղան-
ջէնաւոր շախմատիան լատորաց :

ԳԼՈՒԽ Ե .

ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍՆԵՐ

Այն հանդէսները , զորս երեք ազգք
միասին կը կատարեն , կամ երբեմն
Հայք եւ Յայնք միայն , երբ Լատինաց
Զատիկը առաջ պատահի , Տարեկան հան-
դէսք կ'ըսուին :

1°. ՄԵԾՊԱՀՈՅ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԻՒՐԱԿԷ . Շա-
բաթ երեկոյին Ս . Յարութեան դրան
երկու փեղկերն եւս կը բացուին ընկե-
րութեամբ . Յունաց Հրաշատի հան-
դիսէն յետոյ ժամը իննէն առաջ Հայոց
Աւագ Լուսարարը կարգադրիչներու
ձեռքով պատրաստել կը տայ Պատա-
նատեղւոյն քով երկու զոյգ Աւետա-
րանաբարձ քահանայներ , երեք խըն-
կարկու սարկուազք , երեք զոյգ մոմա-

կալ դպիրք, և մէկ զոյգ քղանձաբարձք,
որոց ձեռքը խաչ, գաւազան և շուր-
ջառ կը արուի, երկու զոյգ դարձեալ
մոմակալք Հանդիսապետին առջեւէն
բալելու եւ թափորական մեծ խաչ
հանդիսին առջեւէն երթալու համար:
Սոքա ամենքը իրենց կարգին կը կենան
Պատանատեղին, արդէն Ս. Յակովբայ
մէջ ժամը ութին զանկ զարնուելով Ս.
Պատրիարքը կամ հանդիսագիր Եպիս-
կոպոս մը հանդերձ միաբանութեամբ
կ'երթայ 'ի Ս. Յարութիւն, երբ դռ-
նէն ներս մտնեն, Աւագ Լուսարարը
Հանդիսապետին՝ եթէ Պատրիարքն է,
շուրջառ, խաչ եւ գաւազան կը տայ,
իսկ եթէ Եպիսկոպոս է՝ նոյն պաշտօնը
կը կատարէ Աւագ Թարգմանը:

Նախասարկաւագը Ե- Ե-ս խաղա-
ղո-ի-ան կը ձայնէ, Հանդիսապետը՝ Օրե-
նո-ի-ն և փառք և այլն ըսելով խուսկ կը
ձգէ, յետ այնորիկ Քասապետը Հրա-
շափառ Շարականը կ'ըսկսի, որոյ կը ձայ-
նակցին բոլոր եկեղեցականք: Սարկա-
ւագները Հանդիսապետին խնկարկելով
Պատանատեղւոյն կը մօտենան, Հանդի-

սապետը գաւազանը Աւագ Լուսարարին տալով՝ Նախասարկաւագէն բուրվառը կ'առնէ, կը խնկէ Պատանատեղին, աւետարանաբարձ քահանայները, ժողովուրդը, Գողգոթայն և վերջստին Պատանատեղը, ապա սարկաւագը կ'առնէ բուրվառը: Հանգիստապետը փռուած գորգին վրայ ծնրագնելով կը համբուրէ Ս. Տեղը, և գաւազանը կ'առնու Աւագ Լուսարարէն, այնուհետեւ Թափորականք կը յառաջեն Ս. Գերեզմանի դուռը և այն տեղ երկու կարգի վրայ կը շարուին մինչեւ Յունաց տաճարի երկփեղկեաց դուռը որոյ առջեւ կը կենայ Թափորական խաչաբարձը: Խնկարկու երկու սարկաւագուէք Ս. Գերեզմանը խնկարկելով կ'ենեն Հրեշտակի վէմը կը խնկեն և ապա կ'երթան խաչաբարձին երկու կողմը կը կանգնին: Հանգիստապետը Ս. Գերեզմանը խնկելով եւ համբուրելով կ'ենէ Հրեշտակի վիմին արեւել. հարաւային կողմը դրուած աթոռին վրայ կը բազմի. Թափորական Վարդապետք և Քահանայք զոյգ առ զոյգ երթալով Ս. Գերեզմանը

եւ Հրեշտակի վէճը համբուրելով եւ
Հանդիսապետին խոնարհելով կը դառ-
նան իրենց տեղը :

Սոյն արարողութենէն յետոյ թա-
փորականք կը շարունակեն Գերեզմանին
դէպ ՚ի հիւսիսային հրապարակը եւ հան-
դարտաբայլ կը յառաջեն . երբ Հան-
դիսապետը կը մեկնի Գերեզմանի դըռ-
նէն , Հայոց կոչնակը կ'ըսկսի եւ երբ
Վերնատան սանդխին կը մօտենայ ,
խնկարկու սարկաւագունք մէկ զոյգ
մոմակալով կը մեկնին Ս . Տեղեաց խըն-
կարկու թիւնը ընելու . որովհետեւ այ-
սօր Ղաափնք հանդիսաւօր թափօր ու-
նին , հարկ է օրնոցա թափօրէն առաջ
լինի խնկարկու թիւնը :

Թափօրականք կ'ելնեն ՚ի Վերնա-
տուն եւ այն տեղ կը կատարեն ժամեր-
գութիւնը :

Գիշերը Հայոց Գերեզմանի պա-
տարագի միջոցին Ս . Յակովբայ միա-
բանութիւնը գալով՝ զկնի Պատարագին
Վերնատան մէջ ժամերգութիւն եւ
Պատարագ կ'ընեն , ինչպէս Յոյնք իրենց
եկեղեցւոյ մէջ . յետ Պատարագին

Յոյնք Գերեզմանին շուրջը հանդիսա-
ւոր թափոր կը դառնան, որ կը վերջա-
նայ Հայոց պատարագի աւարտին կամ
առաջ: Առաջելոյի ատեն թափորապետը
կ'զգեստաւորի, բոլոր վարդապետաց
շուրջառ եւ մոմ կը արուի, ինչպէս ա-
մեն հանդիսաւոր թափորներու ատեն:
Ձկնի Ս. Պատարագին Շարական երգե-
լով Վերնատունէն կ'իջնեն, Ս. Գե-
րեզմանի շուրջը երկիցս դառնալով եր-
րորդին Պատանատեղը կ'երթան, որոյ
երկու կողմը թափորականք կը կանգ-
նին, իսկ Հանդիսապետը Պատանատեղ-
ւոյն արեւելեան կողմը. այս տեղ սահ-
մանեալ ընթերցումները ընելով վե-
րըստին թափորը կ'երթայ Ս. Գերեզ-
մանին դուռը, որոշեալ ընթերցումնե-
րէն զկնի, Գերեզմանի հիւսիսային կող-
մէն դառնալով կ'երթան ՚ի Վերնա-
տուն եւ այն տեղ կը վերջանայ թա-
փորը (17):

(17) Ինչպէս այս, նոյնպէս հետեւեալ հանդիսից
մանրամասն նկարագրութիւնը, ընթերցումները, շա-
րականները տես ՚ի Տեպրտի գործիտն հանդիսից, էջ
41-60:

2°. ՄԱՂԿԱԶԱՐԴ . Ղազարու յարու-
թեան Շաբաթ օրը ժամը Տին 'ի Ս . Յա-
կովբ զանկ զարնուելով Հանդիսապե-
տը հանդերձ միաբանութեամբ 'ի Ս .
Յարութիւն կ'երթայ . Հրաշափառի
հանդէս կը լինի նման Թէոդորոսի շա-
բաթ երեկոյեան հանդիսին և ժամեր-
գութիւն 'ի վերնատան . Գիշերը ժա-
մը իննին զանկ կը զարնուի Ս . Յակովբ
և ժողովրդեան արմաւենիի ոստ ⁽¹⁸⁾ կը
բաժնուի : Գերեզմանի Պատարագները
ըստ սովորութեան կը մատուցուին ,
ժամերգութիւն եւ Ս . Պատարագ 'ի
վերնատան եւ յետ Ս . Պատարագի
հանդիսաւոր Թափոր ըստ առաջնոյն
զկնի Յունաց թափորին . բայց թափո-
րականք մովէն զատ արմաւենիի ոս-
տեր ունին : Յետ երկիցս Ս . Գերեզմա-
նի շուրջը դառնալոյ , երրորդին Ղազարու

(18) 1829 թուականէն առաջ արմաւենիի ոստե-
րը Ս . Յարութեան մէջ Պատրիարքունք ինքնին կը
բաժնէին ժողովրդեան : Լատինք մինչեւ հիմա այս
սովորութիւնը պահպանած են :

սեղանին հարաւային կողմը աթոռ կը դրուի, ուր թափորապետը կը կենաց և նոյնպէս թափորականք իրենց կարգին, սահմանեալ ընթերցումներէ ըզկնի, կը շարունակէ թափորը կ'երթայ Պատանատեղը, եւ այնուհետեւ նախորդ հանդիսաւոր թափորին նման շարունակելով կը վերջանայ ՚ի Վերնատան :

3°. ՀԱՆԴԵՍ ԼՈՒՍԱԻՈՐԵԱՅԻ. Սոյն հանդէսը Զատկի ճրագալուցի օրը Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ Հայք իրենց հետեւակներով Յունաց հետ կը կատարեն : Ժամը 4-5 Հայոց Աւագ և երկրորդ թարգմանները Ս. Յարութեան դուռը կ'երթան առ ՚ի զգուշութիւն, որովհետեւ նոյն աւուր դուռը բանալու իրաւունքը առանձինն Հայոց է, երբ դուռը կը բացուի, բոլոր ազգաց Ուխտաւորք խառն ներս կը մտնեն, բայց Պատանատեղոյն քովէն կը զատուին : Հայք՝ Գերեզմանի հրատարակին հարաւային մասը կը բռնեն մինչեւ Յունաց տաճարի դուռը, Յոյնք՝ հիւսիսային կողմը եւ իրենց տաճարը :

Ասորիք՝ Յովսէփ արեմաթացին ⁽¹⁹⁾ եւ Ղբտիք իրենց մատուռին առջեւ . այս միջոցին Տաճարին բոլոր կանթեղները մարած կ'ըլլան : Զինուորական տեսչութիւնը արթնութեամբ կը հսկէ ու բռնեալ տեղեր զինուոր կանգնեցնելով, որպէս զի երկու ազգաց ժողովուրդները իրարու չը խառնուին եւ շփոթութեանց տեղի տան :

Հայոց եւ Յունաց Ս . Պատրիարքունք կը դան իրենց եկեղեցականներով . Հայոց Պատրիարքը Վերնատունը կ'ենէ եւ առաջին կամարին մէջ կը բազմի : Ժամը Տին միջոցները Հայոց մէկ Եպիսկոպոսը , Լուսահան վարդապետը եւ Թարգմանը Յունաց Պատրիարքին կ'երթան եւ օրը կը շնորհաւորեն : Այն միջոցին Ս . Գերեզմանի գուռը այլազգի

(19) Յովսէփ Արեւմաթացայն երկրորդ յարկը , որ Հայոց Ժամարար վարդապետաց եւ սարկաւազի ննջարանն է , Մեծ պահոց վերջին շարաթը Ասորեոց կը յանձնուի . սրովհետեւ սոքա Հայոց հետեւակ լինելով եւ Ս . Յարութեան մէջ տեղ չ'ունենալով , Զատկական տօնախմբութիւններէն չը զրկուելու համար Նախնիք այսպէս անօրինա՞ծ են :

դռնապանք կը կնքեն : Երկու ազգաց փոխանորդք, թարգմանք և լուսարարք դրան առջեւ կը կանգնին . դրան վրայ կապուած երիզին մէկ ծայրը Հայոց և միւսն Յունաց փոխանորդները կը բռնեն :

Յոյնք երկու թափօր դառնալէն զկնի նոցա Պատրիարքը կը գայ Ս. Գերեզմանին դուռը, որոյ անմիջապէս կը միանայ Հայոց Լուսահանը, և երկուքը տասներկուական անվառ մոմեր ՚ի ձեռին կը մանեն ներս, որոց վրայ կրկին դուռը կը փակուի . երկուքն ՚ի միասին Գերեզմանին մէջ համառօտ և լռին աղօթքէ մի զկնի, լուսաւորեալ մոմերով կ'ելնեն և անմիջապէս վառած մոմերը դուրս կը տան՝ Հայոց Լուսահանը հարաւային, իսկ Յունացը հիւսիսային պատուհանէն : Հայք անմիջապէս Գերեզմանէն դուրս տրուած մոմը վերնատունը Ս. Պատրիարքին կը տանին եւ Յոյնք իրենց տաճարը . այնուհետեւ բոլոր Հայ եւ Յոյն ժողովուրդք իրենց ձեռքի պատրաստ մոմերը կը վառեն ՚ի նշան լուսափայլ Ս. Յարութեան

Քրիստոսի, և այնուհետև Լուսարարք
բոլոր կանթեղները կը լուսեն: Մի և
նոյն ժամանակ Լուսահանք մոմերը
դուրս տալէն զկնի զիրար կ'ողջունեն
Քրիստոս յարեալ աւետելով և ապա Քե-
րեղմանին դուռը կը բացուի. ներս կը
մտնեն երկու ազգաց փոխանորդք,
Թարգմանք եւ Ղբուսոց ու Ասորոց
Լուսահանք. վերջինք իբրեւ հետեւա-
կըք Հայոց՝ իրենց մոմերը Հայոց Լու-
սահանի մոմէն կը վառեն. յետ այնու-
րիկ Յունաց լուսահան Պատրիարքը ի-
րենց տաճարը, Հայոցը՝ Տեսչի սենեա-
կը կ'երթան:

Հայոց եկեղեցականք Թափորի կ'իջ-
նեն շուրջառնելով. Թափորապետ կը
լինի Լուսահան վարդապետը, երիցս
գառնալով կը գան Ս. Քերեղմանի դու-
ռը. Թափորականք կարգաւ Քերեղմա-
նը համբուրելէն զկնի, Աւետարան կը
կարդացուի և սահմանեալ աղօթքներն
կըսուին. յետ այնորիկ Թափորը կը
մեկնի եւ Հայոց զոյգ կոչնակները կը
զարնուին: Ուխտաւորք եւ Միաբանք
կը մեկնին Ի Ս. Յակովբ, ցանկացողք

կը մնան . որովհետեւ Լուսահանը Ս .
Պատարագ կը մատուցանէ Վերնա-
տունը :

ԳԼՈՒԽ Զ .

ՀԱՅՈՑ ՀԱՆԴԻՍԻ ՕՐԵՐԸ

Տարւոյն շրջանին մէջ Հայոց հան-
դիսից թիւը վեցի բարձրացաւ 1829
թուականին ⁽²⁰⁾ Ս . Գերեզմանի, Պատա-
նատեղւոյն և այլ արարողութեանց մա-
սին ըստամենայնի Յունաց և Լատինաց
հաւասար լինելու համար : Սոյն հան-
դիսի օրերը , որք 'ի ստորեւ մի առ մի
պիտի նշանակուին , Տաճարի արտաքին
դրան երկու փեղկերը Հայք առանձինն
իրենք բանալ կը տան :

1°. Ս . ԶԱՏԿԻ ԱՌԱՒՕՏ ⁽²¹⁾ . Ըստ սու-

⁽²⁰⁾ Տես Գատաւորի Հեօճէլ և Իլամ և Նոյա տը .
բամագրութեան համեմատ Սուլթան Մահմուտի նո-
բողած և շնորհած կրկին Հրովարտակները , 1722 - 20 :

⁽²¹⁾ Սոյն օրը Յոյնք յառաջագոյն Ս . Գերեզմանի
պատարագը և թափօրը կանուխ կ'ընէին և իրենց

վորու թեան Զատիկի կիւրակէի գիշերը
 ժամը վեցին ՚ի Ս. Յակովբ զանկ կը
 զարնուի . Ս. Պատրիարքը , Միաբանու
 թիւնը և Ուխտաւորք ՚ի Ս. Յարու թիւն
 կ'երթան , ժամերգութիւնը Վերնա
 տունը կ'ըսկսին . Ս. Պատրիարքը զգետ
 տաւորեալ , Եպիսկոպոսք , Վարդա
 պետք և Քահանայք շուրջառաւ , խաչիւ
 և մոմով , Սարկաւագունք և Գալիքք շա
 պիկ հագած կը պատրաստուին : Հարցի
 ժամանակ սկսելով Հարցը՝ վար կ'իջնեն ,
 Ս. Գերեզմանի դռնէն անցնելով շուրջը
 կը դառնան , երկրորդ դարձին Ղբաւոյ
 մատուռին քով Սարկաւագը Եկեալս ա
 Տէնէտան քարոզը կ'ըսէ , Թափորապետը՝

Եկեղեցոյ մէջ Զատիկի հանդիսաւոր պատարագը կըս
 կըսեն և ընդգէմ սովորութեան՝ իրենց Տաճարի դու
 ռը բաց կը թողուն , որով երկու ազգաց մէջ վէճ
 և հակառակութիւններ կը լինեն . Հայք կը պնդեն ,
 որ դուռը փակեն , սրպէս զի թափորի իջնեն , Յոյք
 կ'ընդդիմանային . այս պատճառաւ վերջին տարիներս
 Յոյք իրենց հանդիսաւոր պատարագը Գերեզմանին
 վրայ սկսան մատուցանել , որով Հայոց Հանդէսը փոքր
 ինչ սկսաւ յետաձգիլ առաջնոյն նկատմամբ : Լատի
 նաց Զատիկը միասին լինի կամ ոչ , Գերեզմանի պա
 տարագը և հանդէսը միշտ Հայերէն վերջը կ'ընեն :

Հըօր յաղլնոշ աղօթքը . և ապա Մեծացոս-
 ցէի շարականը երգելով Թափօրականք
 կ'երթան Ս . Գերեզմանին դուռը կը
 շարուն սուրօրական կարգաւ . Թափօ-
 րապետը ներս մտնելով Հրեշտակի վի-
 մին քով աթոռի վրայ կը բազմի : Վասն
 սորբ Կեղնոյս քարոզէն մինչեւ Ողորթա-
 ժամերգութիւնը կը կատարեն . Ողոր-
 մեայի շարականը սկսելով վերստին կը
 դառնան Գերեզմանի շուրջը . Ղբուոց
 մատուռէն մէկ քիչ անդին Թափօրա-
 պետը պատրաստուած աթոռին վրայ
 կը բազմի . Տէր Յերկնիցէն մինչեւ անդաս-
 տանի վերջը այն տեղ կը կատարեն .
 բայց Տէր յերկնիցի վերջին տունը եր-
 գելու ժամանակ , Եպիսկոպոսք , Վար-
 դապետք և Քահանայք զոյգ զոյգ եր-
 թալով Թափօրապետին աջը կը համ-
 բուրեն , ապա ղերեար կ'ողջունեն ա-
 ւետելով Քրիստոս յարեալ ի Տեւտլոց : Ան-
 դաստանէն վերջը Յիսոս Տիաճին շարա-
 կանը երգելով Պատանատեղը կ'երթան
 հանգարտաքայլ , ուր որոշեալ սղաշաօ-
 նը կատարելով կը դառնան Գերեզմա-
 նին դուռը և անտի հիւսիսային կողմէն

Թափօրիւ կ'անցնին և կ'ենեն Վերնա-
տունը և ժամերգութիւնը կը վերջացը-
նեն : Անմիջապէս զոյգ կոչնակները կը
զարնուին , Գերեզմանի դուռը ճաշ-
կ'ըսկսին . Պատարագիչը , որ կամ Ս .
Պատրիարքը և կամ Եպիսկոպոս մի կը
լինի , Տեսչի սենեակը կ'ըզգեստաւորի
և սուրբ պատարագը Գերեզմանին վրայ
կը մատչի ⁽²²⁾ :

Ղբօիք եւ Ասորիք իբրեւ հետեւ
ւակք Հայոց՝ այս աւուր Թափօրին եւ
տեւն կը շրջին եկեղեցական զգես-
տիւք :

2°. ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՏՐԱՆ ԿԻՒՐԱԿԷ . Եա-
բաթ երեկոյեան Հրաշափառի հանդէսը
նման է Թեոփոսի շաբաթ երեկոյի հան-
գիսին : Երեկոյեան և գիշերուան ժա-
մերգութիւնք Վերնատան մէջ կ'ըլլան
և կիւրակէ առաւօտուն Ս . Գերեզմա-

⁽²³⁾ Ուրիշ հանգիսի օրեր , որ Գերեզմանի վրայ
առաւօտուն հագիսաւոր պատարագ կը մատուցանեն
Հայք , գիշերները պատարագ չ'ունին , ուստի գի-
շերները Յունաց պատարագէն անմիջապէս վերջը Լա-
տինք կը պատարագեն :

նին վրայ հանդիսաւ որ պատարագ կը մատչի :

3°. ՎԱՐԱԳԱՅ ՍԻԱԶ . Այս աւուր հանդէսը յար և նման է Աշխարհամատրան կիւրակէի հանդիսին , միայն աւուր պատշաճական ասմունքներով և ընթերցմունքներով կը զանազանի :

4°. ԳԻԻՏ ԽԱԶ . Շաբաթ օրը Լատինաց հասարակ թափօրէն զկնի , Հայոց լուսարարը Լատինաց լուսարարին իմացնելով՝ աշտանակով վառուած կերոն մի կը դնէ Գիւտ խաչի տեղը , որ Լատինաց սեպհական է և կը մնայ մինչեւ դրան փակուիլը կիւրակէ երեկոյ : Հրաշափառի հանդիսով Լատինաց եկեղեցւոյ առջեւէն անցնելով Ս . Լուսարարիչ եկեղեցին կ'իջնեն և այն տեղ կը կատարեն երեկոյեան և առաւօտեան ժամերգութիւնք : Հարցին սկիզբը Լուսարարապետը Կենաց փայտի մասն պարունակող Խաչը զոյգ մամակալով կը տանի և Գիւտ խաչի տեղւոյն վերայ կը դնէ . և Ոստի Բորելով առնը երեք անգամ կը կրկնեն և իւրաքանչիւր անգամին զոյգ խնկարկու Սարկաւագունք

սեղանը խնկելէն զկնի կ'իջնեն Գիւտ
խաչն եւս կը խնկեն . յետ այնորիկ Լու-
սարարապետը կրկին կը վերցնէ խաչը :

Հանգիսաւոր Ս . Պատարագ կը
մատչի 'ի Ս . Լուսաւորիչ , Սպասը Ս .
Կարապետի սեղանը կը դրուի , ուրկէ
Սարկաւագը առնելով վերաբերումի
ժամանակ՝ Հանգիսիւ Գիւտ խաչ
կ'իջնէ , և այն տեղ դնելով ինն անգամ
կը խընկարկէ եւ ապա համբուրելով
նոյն սուրբ Տեղը , սկիհը կ'առնէ և վեր
կ'ելնէ : Առաջիկոյի ժամանակ Լուսարա-
րապետը Կենաց փայտի մասն պարու-
նակող սուրբ Խաչը վերստին Գիւտ խա-
չի տեղը կը դնէ երկու փոքր աշտա-
նակով , ուր Թափորապետը զկնի պա-
տարագին Եպիսկոպոսներով մէկտեղ
իջնելով և Աւետարան կարգալով կ'առ-
նու սուրբ Խաչը և Թափորական հան-
դիսիւ կ'ելնէ և Ս . Գերեզմանին շուրջը
Թափորի հանգէսը կը կատարուի և կը
վերջանայ 'ի Ս . Լուսաւորիչ , (Տէ՛ս 'ի
Տարեկան Գեղարհ էջ 10—30 :

5° . ԱՆՈՒԱՆԱԿՈՉՈՒԹԵԱՆ ՏՕՆ . Սուրբ
Մենգեան ու Թերորդ օրը կը կատարուի

այս Տօնը . սոյն օրը առաւօտեան ժամերգութիւնը 'ի Ս . Յակովբ կը լինի . յետ ժամերգութեան Ս . Պատրիարքը , կամ պատարագիչ Եպիսկոպոսը հանդերձ Միաբանութեամբ և Ռեխտաւորօք Ս . Յարութիւն կ'երթայ : Հրաշափառի հանդէսը Պատանատեղէն սկսելով սովորական հանդէսներու համեմատ դէպ 'ի Գերեզման կը յառաջանան . երբ Թափօրապետը սիւներուն մէջ տեղը կը հասնի , Գասապետը Ուրախ լէր Ս . Եիշէյի Ծարականը կ'ըսկսի . իսկ երբ Թափօրապետը Գերեզմանին դուռը կը հասնի , առանց ներս մտնելու սովորական կարգը կը կատարէ և յետ սոյնուրիկ Լոյս 'ի լոսոյ Ծարականի երգասացութեամբ Գերեզմանի հիւսիսային կողմէն կ'երթան Տեսչի սենեակը , որոյ դրան առջեւ Պահպանիչը կը կնքէ հանդէսը : Այն միջոցին զոյգ կօչնակք կը զարնուին : Գերեզմանին դուռը ճաշկ'ըսկսին , Պատարագիչը Տեսչի սենեակին մէջ կ'ըզգեստաւորի և հանդիսաւոր Ս . Պատարագ կը մատչի Ս . Գերեզմանին վրայ :

6°. **ԳԱՏԱԻՈՐԻ ԿԻՒՐԱԿԷ**. Շարաթ օրը ժամը 8 ին Ս. Յակովբայ զանկը կը զարնուի. Ս. Պատրիարքը, Միաբանք եւ Ուխտաւորք Ս. Յարութիւն կ'երթան. Հրաշափառի հանդէսը նման է Գիւտ խաչի շարաթ երեկոյեան հանդիսին :

Երեկոյեան և առաւօտեան ժամերգութիւնք Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին կը կատարուին. յետ առաւօտեան ժամերգութեան Ս. Գերեզմանի գուռը ճաշու կ'ըսուի և հանդիսաւոր պատարագ կը մատչի ու մեծահանդէս թափօր կը լինի : (Տէս 'ի Տարեկան պէտրակ էջ 60—79) : Այս օրուան պատարագիչը անպատճառ Ս. Պատրիարքը կը լինի :

ԳԼՈՒԽ Է.

ԶԱՐԴԱՐԱՆՔ ԵՒ ԱԻԵԼԱԾՈՒԹԻՒՆ

1°. **ԶԱՐԴԱՐԱՆՔ**. Քրիստոսի Ս. Գերեզմանը երկու կերպով կը զարդարուի :

Ա. Երբ հանդէսը առանձինն մէկ ազգի լինի, Գերեզմանի ամբողջ ճակատ

տը կը զարդարէ ըստ կամի պատկերօք,
կանթեղօք և մօմեղինօք, իսկ շրջապա-
տը և փոքր գմբէթը որոշեալ տեղեր՝
առանց այլոց իրաւանց դպչելու: Հայք
այս եղանակաւ կը զարդարեն Ս. Գե-
րեզմանը Վարազայ և Գիւտ խաչի տօ-
ներուն եւ Քրիստոսի Անուանակոչու-
թեան օրը. Վարազայ խաչէն մինչեւ
Գիւտ խաչի օրը Հայոց զարդարանքը
կը մնայ Գերեզմանին ճակատը, որով-
հետեւ այս միջոցին ուրիշ ազգ հան-
դէս չ'ունի: Յոյնք կը զարդարեն Հո-
գեգալտեան, Վերացման խաչին եւ
Մկրտութեան օրը. իսկ Լատինք Տօն
հաղորդութեան օրը:

Բ. Տարեկան հանդէսներուն երեք
ազգք ընկերութեամբ կը զարդարեն
Ս. Գերեզմանը Մեծ սահոց առաջին
չաբթուն և իւրաքանչիւր ազգի զար-
դարանաց տեղը սահմանեալ է. Գե-
րեզմանի հարաւային կողմը Հայք, մի-
ջին տեղը Լատինք, իսկ հիւսիսային
կողմը Յոյնք կը զարդարեն եւ զարդա-
րանքը մինչեւ Աշխարհամատրան կիւ-
րակէն կը մնայ, եթէ Լատինաց Զա-

տիկը առաջ պատահի և երեք ազգաց Տեսուչները համաձայնին, նոցա Մեծ պահոց առաջին օրէն երեք ազգք ՚/ միասին կը զարդարեն, իսկ եթէ ան համաձայն լինին, Աստիք առանձինն կը զարդարեն մինչեւ երկուց ազգաց մեծ պահոց սկիզբը, որ ժամանակ Աստիք իրենց զարդարանաց 2/3 մասը կը վերցնեն, սրպէս զի Հայք և Յոյնք ևս զարդարեն, երբ Զատիկի տօնը կատարեն 1/3 մասը եւս կը վերցնեն բաց ՚ի տախտակներէն, սրոց վրայ Հայք եւ Յոյնք ընկերութեամբ իրենց զարդերը կը շարեն ։

Գերեզմանին վերին շրջապատը եւրեսուռն և երեք պատկերներ կը դնեն իբրև զարդ, իւրաքանչիւր ազգ տասն և մէկական հատ ։ Իւրաքանչիւր ազգ իւր պատկերաց առջեւ նոյն թուով մոմակալ աշտանակներ կը դնէ այն ձեւով, որ նոյն աշտանակաց վրայ մէյ մէկ մոմ կը դրուին, և երկերկու կամ երեքական եւս կանթեղ կը կախուին ։ Փոքր գմբէթի կամարաց մէջ երեքական կանթեղներ կը կախուին մէն մի

ազգի կողմանէ մէկ հատ . կամարաց
 թուոյն համեմատ կանթեղաց բովան-
 դակ թիւն է երեսուն և վեց : Քմբէ-
 թի գօտիին վրայ 35 աշտանակներ կը
 դրուին, որոց իւրաքանչիւրին վրայ մէկ
 մամ կը դրուի և մէկ կանթեղ կը կա-
 խուի վարի կողմէն : Իսկ քմբէթի կեդ-
 րոնէն կախուած երեք կանթեղները ,
 որ երեք ազգաց կը պատկանին , միայն
 հանգիսի օրերը կը վառին :

2°. ԱԻԵԼԱԾՈՒԹԻՒՆ . Ընկերովի աւե-
 ղերուն աւելած ութիւնը և լուանալով
 մարբելը , երեք գլխաւոր ազգաց սեպ-
 հական է և շաբաթական կարգաւ կը
 կատարեն : Ուրբաթ օրէն սկսեալ Հայք
 ութ օր ամբողջ Ս . Քերեղմանը , գա-
 ւիթը և շրջապատ հրապարակը լուա-
 լու և աւելածելու իրաւունք ունին .
 յաջորդ ուրբաթէն Քերեղմանի աւե-
 լած ութիւնը ուրիշ ազգաց կ'անցնի .
 Պատանաակողին լուալու կարգը Հայք
 կ'ըսկսին և լուանալէն ղկնի պատտառ
 կը տարածեն , և այս շրջանը պարբե-
 րաբար կը գառնայ : Բաց յաստի տա-
 րին մի անգամ ընդհանուր աւելած ու-

Թիւն կը լինի, որ ՌՃ աւել կ'ըսուի. այն օրը իւրաքանչիւր ազգ իրեն սեպհական տեղերը կը մաքրէ, իսկ ընկերակի տեղեաց մաքրութիւնը միասին կը կատարեն: Ուժաթափման տեղը ամեն ուրբաթ Հայք լուանալէն զկնի պատտառ կը տարածեն:

Մնացեալ տեղերը, որ ազգին որ կը պատկանին ամեն ուրբաթ օր սրբելու, եւ մաքրելու պարտաւոր են եւ այս աւելածութեան զանգակը հնչելուն պէս Տեսուչը, Ժամարար վարդապետք, Սարկաւազը, բոլոր միաբանք աւելնէր առնելով կ'ըսկսին աւելածել. իսկ լուսարարք լուալու կ'ըզբաղին:

ԳԼՈՒԽ Ը.

Ս. ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ԴՈՒՌ ԲԱՆՁԼ
ԵՒ ՓԱԿԵԼՈՒ ԻՐԱԻՈՒՆՔ

Ս. Յարութեան դուռը երեք ազգ միայն, այն է Հայք, Յոյնք ու Լատինք բանտլու և փակելու իրաւունք ունին:

Այս մասին երեք ազգերն եւս նշանի
 փոքրիկ զանգակներ ունին ու մէկ հատ
 ալ Ղբաթիք : Երեք ազգերէն որը որ
 դուռ բանալ ուզէ , նախ անոր զանգա-
 կը կը քաշուի և ապա միւսներունը կար-
 գաւ . օրինակի համար եթէ Հայք դու-
 րը բանալ ուզեն , նախ նոցա զանգա-
 կը կը քաշուի , ապա Լատինաց , Յու-
 նաց եւ Ղբաթոց զանգակները . եթէ
 Լատինք լինին դուռ բացողը , առաջ
 նոցա , վերջը Յունաց , Հայոց և Ղբաթ-
 ոց զանգակները կը քաշուին . իսկ ե-
 թէ Յայնք բանալ ուզեն , առաջ նոցա ,
 ապա Լատինաց , Հայոց եւ Ղբաթոց
 զանգակները :

Ղբաթիք դուռ բանալու իրաւունք
 չ'ունին , եթէ գործ ունենան , Հայոց
 Տեսչին կը դիմեն եւ կը խնդրեն , որ
 դուռ բանալ տայ :

Ս. Յարուժեան դուռը կը բացուի
 հետեւեալ պատճառներով :

Ա. Եթէ գործ պատահի , կամ նո-
 րեկ Ուխտաւորք լինին ,

Բ. Եթէ ցերեկը յատուկ պատա-
 րագ ունենան երեք ազգերէն մին ,

Գ. Եթէ Հանդիսաւոր սրատարագ ,
Թափօր կամ Հրաշափառի Հանդէս ու
նենայ երեք ազգերէն մին :

Առաջին պատճառաւ բացուած դը-
րան համար , որ Հասարակ Դո՞ւ կ'ըսուի ,
հարիւր տասն փարայ կը տրուի դո՞նա-
տան մահմետականաց , սուրճ ու կրակ
եւս կը տրուի , եթէ երկար ժամանակ
բաց մնայ դուռը :

Երկրորդ պատճառաւ բացուած դը-
րան համար , որ Պապարագի Դո՞ւ կ'ը-
սուի , 10 , 5 զուրուշ կը տրուի դո՞նա-
տանաց , նաեւ մէկ մամ , հաց , պանիր ,
սուրճ , և այլն :

Երրորդ պատճառով բացուած դը-
րան համար , որ Հանդիսաւոր Դո՞ւ կ'ը-
սուի , 45 զուրուշ կը տրուի : Միայն
Գալտտեան կիւրակէի դուռը , զոր Հայք
Ղբաւոց համար կը բանան , 25 զու-
րուշով կը բացուի :

Երեք ազգերը մէյ մէկ յատկացեալ
մարդ ունին , որ երկուրտ Բարգճան (իբրին-
ճի) կ'ըսուին . երբ Ս . Յարութեան
գուռը բացուի , ասոնց լաւ կը տրուի
Ազգարարին միջոցաւ , որ գալով դրան

քով կը գտնուին բացումէն մինչև վա-
կումը : Ազդարարը Յոյն է և կը բնակի
Յունաց Հայր Աբրահամու վանքը . միշտ
զգոյշ ու արթուն մնալու պարտաւոր
է , որ երբ գրան բացումը ազդարա-
րուի , անմիջապէս երթայ դռնապանաց
լուր տայ . այս պատճառաւ բաժանու-
կից է նոցա ստացած դրամին :

Հայք կամ Յոյնք երբ պատարագի
դուռ ունենան , իրիկունէ միմեանց ,
ինչպէս և Վատինաց լուր կը տան , որ-
պէս զի Ս . Քերեզմանին վըայ գիշե-
րային մատուցուելիք պատարագները
սակուռ ինչ կանուխ մատուցուին , որ
ժողովրդոց Քերեզմանը ընելիք ուխտին
տրդեւ չը լինի :

Հայոց ցերեկուան պատարագի ժա-
մանակ Քերեզմանի արտաքին պատէն
կախուած Յունաց երկու կանթեղնե-
րը վառ կը մնան , ինչպէս և Յունաց
պատարագի ժամանակ Հայոց նոյն տե-
ղի չորս կանթեղները :

Հայք և Յոյնք եթէ մի և նոյն օրը
պատարագի դուռ ունենան , Յոյնք կը
բանան , Հայք կը դոցեն :

ԳԼՈՒԽ Թ .

ԵՐԻՑ ԱԶԳԱՅ ՓՈԽԱԴԱՐԶ

ՊԱՐՏԱԻ ՈՐՈՒԹԻՒՆՔ

Հայոց Հրաշափառի և Թափարի ա-
մեն հանդէսներուն Յոյնք և Լատինք
Թէ Պատանաատեղւոյն եւ Թէ Ս. Գե-
րեղմանին իրենց աշտանակները կը բա-
նան եւ կը վառեն : Պատանաատեղւոյն
արեւելեան երեք մեծ աշտանակները
Յոյնք կը վառեն ՚ի դիւրութիւն , ա-
րեւմտեան երեք մեծերը Լատինք , իսկ
երեք զոյգ փոքր աշտանակները Հայք =
Քաց յաստի Յոյնք նաև իրենց ստորին
կամարաց շարանները կը վառեն , իսկ
Լատինք Զատկական հանդիսից , սյ-
սինքն Մեծ պահոց առաջին շաբաթէն
մինչև Աշխարհամատորան կիւրակէի
հանդէսներուն իրենց Թէ ստորին և
Թէ վերին շարանները կը վառեն . Գիւտ
խաչի հանդիսին միայն վարի շարաննե-
րը , Վարագաց խաչին և Մնդեան ու-
թորէից հանդէսներուն՝ շարանները
վառելու կը զանան :

Սոցա փոխարէն Հայք եւս Յունաց
 հեանեւեալ հանդէսներուն, այն է Մը-
 կրրաութեան հանդիսին Յունվար Յին,
 որ Հայոց Մենդեան ութօրէից հանդի-
 սին փոխարէն է, Պատանաատեղւոյն եւ
 Ս. Գերեզմանի դրան մեծ եւ փոքր աշ-
 տանակներուն շաղիկները կը հանեն
 եւ մոմերը կը վառեն, նոյնպէս վարի
 շարանները: Մեծ պահոց առաջին շա-
 բաթու հանդիսին թէ՛ երեկոյին եւ թէ՛
 առաւօտուն միայն աշտանակներու մո-
 մերը կը վառեն, Քրիստոսի թաղման
 հանդիսին թէ՛ մոմերը եւ թէ՛ բոլոր
 կանթեղները. Նոր կիւրակէի հանդի-
 սի շաբաթ երեկոյին եւ Հոգեգալըս-
 տեան օրը եկած ատեննին միայն աշ-
 տանակաց մոմերը. Վերացման խաչի
 հանդիսին, որոյ փոխարէն է Հայոց
 Գիւտ խաչի հանդէսը, կը վառեն Հայք
 վարի շարանները, Ս. Լուսաւորիչ ե-
 կեղեցւոյ ճանապարհին վրայի կան-
 թեղները եւ Պատանաատեղւոյն ու Ս.
 Գերեզմանի դրան աշտանակաց մոմերը:
 Լաաինաց Մեծ պահոց առաջին եւ
 երկրորդ շաբաթու երեկոյները հան-

դիտից ատենն Հայք և Յոյնք կը վառենն
 Պատանաատեղւոյն եւ Ս. Գերեզմանի
 դրան աշտանակաց մոմերը, նոյնպէս
 վարի եւ վերի շարանները. Մաղկա-
 զարդի երեկոյին թէ՛ Հանդիսիւ և թէ՛
 Քափորիւ եկած ատեննինն Հայք կը վա-
 ռենն մոմերը. իսկ Ախրակէ առաւօտ
 Քափորի ատենն թէ՛ մոմերը և թէ՛ կըր-
 կին շարանները. Աւագ շաբաթու հան-
 դիսին թէ՛ եւ աշտանակները կը բանան,
 բայց վառելու սովորութիւնն չունին ։
 Աւագ հինգշաբթու հանդիսի Քափո-
 րին Հայք և Յոյնք միայն Գերեզմանին
 եւ Պատանաատեղւոյն աշտանակաց մո-
 մերը վառելու սովորութիւնն ունին
 Աւագ սուրբաթը Գերեզմանի դրան մո-
 մերը կը վառեն, ուրբաթ երեկոյին Քա-
 փորիւ թաշելու թեան արարողութիւնը
 կատարելու ժամանակ Հանդերձից բա-
 ժանման ճանապարհին վրայի կանթեղ-
 ները, Ս. Գերեզմանի և Պատանաատեղ-
 ւոյն մոմերը կը վառենն թէ՛ Հայք եւ
 թէ՛ Յոյնք. Գիւտ խաչի հանդիսին, զոր
 Ապրիլ 21 ին կը կատարեն, Հայք եւ
 Յոյնք աշտանակաց շապիկները հանե-

չով մոմերը կը վառեն , բայց շարանները վառելու սովորութիւն չունին , եթէ Զատիկական հանդիսից չը սրատահի . ինչպէս որ Հայոց Վարագայ խաչի հանդիսին ևս Լատինք շարան չեն վառեր : Մարմնոյ և Արեան Տեառն տօնին , որ Հայոց Գիւտ խաչի հանդիսին փոխարէն է , Հայք Գերեզմանի և Պատանատեղւոյն մոմերը և վարի շարանները կը վառեն , ինչպէս որ Լատինք եւս Հայոց Գիւտ խաչին՝ վարի շարանները կը վառեն . Վերացման խաչին , զոր կը կատարեն Սեպտեմբեր 2 ին , երբ Ս . Գերեզմանի դրան առջեւէն անցնելով իրենց վիճակը կ'երթան , այն միջոցին Հայք և Յոյնք միայն Գերեզմանի դրան մոմերը կը վառեն :

Լատինք իրենց Մաղկազարգի եւ Զատիկի կիւրակէի թափօրներէն զատ , միւս հանդիսաւոր թափօրները փոխանակ կիւրակէի առաւօտները կատարելու միշտ շաբաթ երեկոյները կը կատարեն : Եթէ Զատիկը Հայոց Զատիկին հետ լինի , Մեծ պահոց առաջին շաբաթ երեկոյին երեք ազգք միասին

կ'երթան Ս. Յարուժիւն, բայց նախ
 Լատինք, ապա Յոյնք եւ վերջը Հայք:
 Մեծ պահոց երկրորդ շաբաթը, որ է
 Անառակին, միայն Լատինք հանդէս կը
 կատարեն երրորդ շաբաթը կամ Տըն-
 պէսին, Յոյնք. Գապառորին՝ Հայք. Հինգե-
 րորդ կիւրակէն, կամ Գալստիան, Հայք
 Ղբաւոց համար յատուկ դուռ կը բա-
 նան. Ծաղկաղարդին երեք ազգք միա-
 սին կը կատարեն հանդէսը առաջին շա-
 բաթուան կարգու :

Եթէ Լատինաց Ծաղկաղարդը Մեծ
 պահոց երկրորդ կիւրակէն պատահի,
 ըստ սրում երեք ազգերն եւս հանդէս
 ունին, դիշերուան պատարագներն սու-
 վորական կարգու են. զկնի պատարա-
 գաց Լատինք թափորի կ'ընեն, ապա
 Յոյնք, վերջը Հայք: Եթէ Ծաղկաղար-
 դը Անառակի կիւրակէն պատահի, Չա-
 տիկն եւս Տնպէսի կիւրակէն կը լինի, եւ
 սրովհետեւ Տնտեսի կիւրակէն Յոյնք
 ցերեկը հանդիսաւոր պատարագ ու-
 նին Ս. Գերեզմանին վրայ եւ թափոր,
 ուստի հանդիսաւոր պատարագը թէ-
 ոգորոսի կիւրակէն կը մատուցանեն,

որպէս զի Տնտեսի կիւրակէն Լատինաց
հանգիսաւոր պատարագէն առաջ կա-
րող ըլլան իրենց եկեղեցւոյ մէջ ժա-
մերգութիւն ընելու և պատարագ մա-
տուցանելու, որ ժամանակ Լատինք
եւս Ս. Քերեզմանի դրան առաջ Զաա-
կական արարողութիւնն ու թափորի
հանգէսը կը կատարեն. Յոյնք իրենց
թափորը Լատինաց պատարագէն եւ
թափորէն վերջը կ'ընեն: Եթէ Մազկա-
ղարդը Տնտեսի կիւրակէն, որով Զա-
տիկն եւս Գաղաթի կիւրակէն պատա-
հի, գիշերուան սովորական պատարագը
նախ Յոյնք կը մատուցանեն Ս. Քե-
րեզմանին վերայ, յետոյ Լատինք. Հայք
ժամերգութիւնը Ս. Լուսաւորիչ եկե-
ղեցւոյ մէջ կ'ընեն. հանգիսաւոր պա-
տարագ Քերեզմանին վրայ և թափոր.
վերջը Լատինք Ս. Քերեզմանին դուռը
շարժական սեղան կը կազմեն և հան-
գիսաւոր պատարագ ու թափոր կ'ընեն:
Իսկ եթէ Մազկաղարդը Գաղաթի
կիւրակէն պատահի, գիշերը նախ Յոյնք
կը պատարագեն, ապա Լատինք Քե-
րեզմանի դուռը շարժական սեղան կը

կազմեն , թիւ կը պատարագեն , հան-
դիսիւ թափոր կ'ընեն և սպա ձայնս-
ւոր պատարագ կը մատուցանեն և ւ-
յետ այնորիկ Հայք հանդիսոււոր պա-
տարագ մատուցանելով ՚ի թափոր կ'ել-
նեն :

ՄԱՍՆ Բ.

ԳԵՐԵԶՄԱՆ ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԱՅ

ԳԵԹՍԵՄԱՆԻ ձորին հիւսիսային
ծայրը կ'իյնայ սաւրբ Արևսին փառաւ-
ւոր շիրիմը: Ա. Տեղեաց շինութեան
առե՛ն այս Եկեղեցին կրկնայարկ շին-
ուած էր, բայց այժմ վերին յարկը խ-
պառ քանդուած ու ջնջուած է եւ ե-
ղած է ժամանակ, որ բոլորովն աւերակ
ու անտերունջ մնացած է, սակայն երբ
Պաղեստին խաղաղացած է, երեք աղ-
չԷք Հայք, Յոյնք եւ Լատինք ընկե-
րութեամբ ժառանգած են, և այս մի-
ջոցին Լատինաց լուսարարը Տաճարի
որմին վրայ եղած Հայկական արձանա-
դրութիւնները անհետացուցած է:
Յոյնք 1758 թուին աւերութեան հրու-

վարտակաւ Լատինները արտաքսեցին,
ինչպէս և Հայերը. բայց մէկ տարիէն
յետոյ Հայք մեծ աշխատութեամբ Յու-
նաց անիրաւութեան դէմ յաջողեցան
իրենց կորուսած իրաւունքը ձեռք բե-
րել: Ս. Գերեզմանը, որ ժայռի մը մէջ
փորուած է, գրսի կողմէն տաշելով
միայն սուրբ Մարմինը ընդունած մասը
թողուցած են, որոյ չորս կողմը պարապ
է, ու կը գտնուի Եկեղեցւոյ արեւե-
լեան թեւին մէջ, ըստ որում Տաճարը
խաչաձեւ է: Հիճրէթի 1228 թուա-
կանին Սուլթան Մահմուտի շնորհած
կրկին հրովարտակներով Հայք ու Յոյեր
հաւասար ընկեր եղած են ամբողջ Տա-
ճարին կանթեղօք, պատկերօք, վարա-
գուրաւ և այլ ամենայն իրօք:

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԵՊՂԱԿԱՆ ՏԵՂԻՔ
Ի Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ

Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ
Հայոց սեպհական տեղերն են:

1°. Ս. ՅՈՎՍԵՓԱՅ ԳԵՐԵՉՄԱՆ. Սոյն մատուռը, որ Տաճարը իջնելու 43 աստիճանէ սանդուխին մէջ տեղը՝ արեւմտեան կողմն է, պատին մէջ առանձինն կամարով պատարագամատոյց սեղան մի է: Կամարին երկու կողմը ունին Հայք երկու պղնձեայ մեծ աշտանակներ. կամարին ճակտի դիմացը ձեղունէն կախուած պղնձեայ մի ջահ, հինգ կանթեղաց շարան, վարագոյր սեղանի. սեղանին դիմացը մէկ երկաթեայ աշտանակ, մէկ մշտավառ կանթեղ ու երկու պատկեր, իսկ սեղանին կամարին հարաւային կողմը երկու կանթեղ, մին Յունաց:

2°. ՏԵՍԶԻ ՍԵՆԵԱԿ. Սանդուխին արեւմտեան ծայրն է Հայոց Տեսչի սենեակը, որոյ մէջ կայ նաեւ մի պահարան: Այս սենեկի դրան վրայ ունին Հայք երկու պատկեր և առընթեր դրանն է բազմոց (սէթ) որոյ վրայ կան երկու ճաշարի, մին Հայոց եւ միւսը Յունաց:

3°. ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԹԵՒ. Սոյն մասը ամբողջ Հայոց սեպհական է, ուր կայ մի

սեղան յանուէն Ընծայման . շրջապատ
որմոց առջեւ զգեստուց , զարգուց ե
այլ կահուց պահարաններ դրուած են .
Սեղանին առջեւ մշտավառ կանթեղ մի
կայ եւ շարան կանթեղաց , որմերուն
վրայ պատկերներ եւ մէկ ժամացոյց .
Տեռչի սենեկին քովէն մինչեւ ժամա-
ցոյցը՝ պատը ամբողջապէս վարագու-
րու ծածկուած է : Այս սեղ շաբաթը
երկու օր , այն է չորեքշաբթի եւ ուր-
բաթ օր՝ ըր Ղբաթի կը պատարագեն
Թոյլտուութեամբ Հայոց :

4°. ԱՌԱԳ ՍԵՂԱՆ . Ս . Գերեզմանին
արեւմտեան պատին կից գրտի կողմն
է , զոր շինած է Հեթում Բ . Ռուբի-
նեաց Թագաւորը 1300 ին . երբ Եգիպ-
տացւոց վրայ արշաւանք ընելով յաղ-
թութեամբ յեա դարձաւ : Այս սեղա-
նին առջեւ կայ մի արծաթեաց մշտա-
վառ կանթեղ : Չախակողմի պատը Հա-
յոց է , զոր վարագուրու ծածկած են .
վարագուրի կիսէն վեր համաչափ պատ-
կերներ շարուած են , պատկերաց վերի
կողմը տախտակեաց քիւ է , որոյ վրայ
նոյնպէս ծայրէ ՚ի ծայր պատկերներ

դրուած են , մէն մի պատկերի առջեւ
 ողնձեաց աշտանակներ կան , որոց ըս-
 տորին կողմէն կանթեղներ կը կախուին
 հանգիսի օրերը : Սորա փոխարէն աջա-
 կողմի որմն եւս Յունաց է յար և նման
 Հայոց , այսինքն վարագուրաւ ծածկը-
 ւած , քիւին ստորին և վերին կողմերը
 պատկերներ , աշտանակներ ու կան-
 թեղներ կան :

5°. ՍԵՂԱՆ Ս . ԲԱՐԹՈՒՂ ԻՄԷՈՍԻ ԵՆ
 ԹԱԴԷՈՍԻ . Սուրբ Գերեզմանի հիւսի-
 սային կողմն է , ուր շաբաթը մէկ եւ
 երբեմն ալ երկու անգամ , այն է չորեք-
 շաբթի և ուրբաթ օրերը Ստորիք կը
 պատարագեն Հայոց թոյլտուութեամբ :
 Սոյն տեղւոյն կիսակամարը վարագու-
 րաւ ծածկուած է . սեղանին կից վա-
 րագուրին վրայ պատկեր մի կայ և վա-
 րագուրին տակ գրակալ կը դնեն Հայք
 և գրակալին քով մի գամ զարնուած է
 պատին , երկու աղքաց սահմանը որո-
 շելու համար : Հիւսիսային որմնն առ-
 ջեւ երկաթեաց երկու մեծ եւ փոքր
 աշտանակներ կը դնեն Հայք , ինչպէս
 և անկիւնը ունին մէկ նստարան , որոյ

ետեւը որմին լրաց երկու գամով օղակ
մի հաստատուած է մանկանց մամեր
դնելու համար : Սեղանին առջեւ կայ
նոյնպէս փոքր մէկ ջահ և հինգ կան-
թեղաց շարան :

ԳԼՈՒԽ Բ .

ԸՆԿԵՐՈՎԻ ՍԵՊԶԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՔ
ԵՒ ԻՐԱՒՈՒՆՔ

Ս. Աստուածածնայ տաճարը թէ և
գրեթէ հաւասար բաժնուած է ընդ
մէջ Հայոց և Յունաց, բայց Ազգ. սեպ-
հականութիւնքն առանձինն նշանակե-
լէն զկնի, որոց իւրաքանչիւրին փոխա-
րէն Յոյնք եւս առանձինն եւ յատկա-
ցեալ սեղաններ և տեղեր ունին, հարկ
կը համարինք բացորոշ կերպով նշանա-
կել նոյնպէս ընկերայլի գործածութեան
մէջ եղած տեղերն :

1°. ԱՐՏԱՔԻՆ ԳԱՒԻԹ . Այս տեղան-
ծածք է և կ'իջնուի կրկին սանդուխնե-
րով, զորս Հայք և Յոյնք քանիցս նորու-

գամ են . նոյնպէս արեւելեան պատը
երկու ազգ միասին շինած են սահմա-
նեալ բարձրութեամբ . անկէ վեր Վա-
տինք շինած են , ըստ որում ետեւի
կողմը թէև լեցուած , նոյա է և վրան
հրապարակ :

2°. Ս. ԳԵՐԵԶՄԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԱՅ .
Եկեղեցւոյ արեւելեան թեւին մէջն է .
ներքին կողմը կոկուած ու զարգար-
ուած է և ճերմակ մարմարինով ծած-
կուած , բարձր գիրքով ու սեղանաձեւ ,
ուր ամեն օր կը պատարագեն Հայք և
Յոյնք : Գերեզմանի միջին կողմը երկու
հաւասար մասի բաժնուած է , հիւսիւ
սայինը Հայոց և հարաւայինը Յունաց .
խւրաքանչիւր ազգ իրեն բաժնի որմե-
րը վարագուրաւ ծածկած է . Հայք ու-
նին մշտավառ կանթեղաց երեք շարան ,
որոց երկուքը հնգական կանթեղօք , ու
երրորդն գերեզմանի գմբէթի լուսա-
մուտէն կախուած՝ երեք կանթեղօք է :
Հայոց կանթեղաց թուով Յոյնք եւս
ունին , բայց երկու շարանի վերայ . խ-
րաքանչիւր ազգի պատարագին՝ միւս
ազգին մէկ աշտանակը վառ պիտի մնայ .

յետ պատարագաց Քերեղմանին առ-
 ջեւ կը դրուին մէն մի ազգի կողմանէ
 մէյ մէկ մոմի թո՛ւ-լո՛ւ-ճոյց , որ շարունակ
 կը վառին : Քերեղմանին ճակատը իւ-
 րաքանչիւր ազգի բաժնին մէջ կան ե-
 րեքական աշտանակ և ծաղկամաններ և
 ճակատի կեդրոնէն իւրաքանչիւր ազգ
 կախած է մէն մի ուրար , որոց ուղ-
 ղու թեամբ պարսպ կը մնայ , ուր իւ-
 րաքանչիւր ազգ պատարագելու ատեն
 իւր պատկերը կը դնէ և յետ պատա-
 րագին կը վերցնէ : Քերեղմանը ունի
 երկու փոքրիկ դուռ վարագուրաւ ,
 մին ՚ի հիւսիս և միւսը դէպ յարեւ-
 մուտք կը նային . առաջինը Հայոց , երկ-
 րորդը Յունաց է : Արեւմտեան կողմը
 նայող դրան վրայ ունին Հայք մի պատ-
 կեր Վերափոխման և առջեւը մի մշտավառ
 կանթեղ . հիւսիսային դրան վերայ եր-
 կու պատկեր կան , մին Հայոց և միւսը
 Յունաց , և երկու կանթեղ երկու ազ-
 գաց : Այս երկու կանթեղաց արեւե-
 լեան կողմն եւս կան երկու կանթեղ
 երկու ազգաց : Հայոց պատկերին քով
 չլոյ կախուլու երկաթեայ երկու գամ

հաստատուած են : Արեւմտեան դրան վրայի փոքր պատկերի սահմանէն ըսկըսեալ Գերեզմանի հիւսիսային որմի արտաքին երեսին վարագոյրը և որմը մինչեւ արեւելեան կողմը որմին կէսը Հայոց են . այս տեղ դրուած սանդուխը ընկերովի է :

Գերեզմանին գմբէթին վրայ տասն և վեց աշտանակ կայ՝ ութն Հայոց և ութն Յունաց . երեսուներկու հասկանթեղ ու մոմ գնելու մեծ աշտանակներ , տասն և վեցը Հայոց և տասն եւ վեցը Յունաց . գմբէթին գլուխը եօթն մոմի տեղ կայ , երեքն Հայոց և չորսը Յունաց :

3°. ՏԵՂ ԶԳԵՍՏԱԻՈՐԵԼՈՒ . Գերեզմանին հարաւային կողմն է , ուր Հայոց ժամարարը կ'զգեստաւորուի . կայ այս տեղ մի աւազան , ուր կը թափուի ժամարարի լուացման ջուրը : Սոյն աւազանին քով բուրվառ կախելու երկու գամ զարնուած են եւ աւազանին վերայ երեք գամ , մին գերեզմանի արեւմտեան դրան առջեւի շարանին չուանը անցնելու , երկրորդը՝ նոյն չուանին

մնացորդը փաթթելու . իսկ երրորդը մի եւ նոյն տեղւոյն Հայոց առանձինն կանթեզին համար : Արեւելեան կիսապատին վերայ մի գամ կայ, ուր մամ կը փակցուի՝ Խորհրդատեարին լոյս տալու համար, գամ մի ևս գերեզմանին սրմին վրայ, ժամարարին վեղարը կախելու համար : Այս տեղւոյն հիւսիսային կողմից, ուր որ գերեզմանի պատն է, տախտակեայ նստարան է, որոյ տակ կը դնեն Հայք փսիաթ, որ ժամարարի զգեստաւորելու ատեն ստքին տակ կը փրուուի, և մէկ փոքրիկ գրակալ՝ Խորհրդատեարին համար : Նստարանին արեւելեան ծայրը ժամարարին օձաուի պընակը կը գրուի :

4°. ՏԱՃԱՐԻՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԴՈՒՌԸ . Երբ 1758ին Յոյնքանիքաւու թեամբ Հայերը դուրս ձգեցին, սոյն դրան բանալին ևս առին . մէկ տարի վերջը Տէրութիւնը հրովարտակաւ Յունաց յափշտակածները յետ վերադարձուց : Այժմ մէկ բանալի Հայք և մէկ ալ Յոյնք ունին և անարդեւ իւրաքանչիւր ազգ ուղած տաները կարող է բանալ ու գոցել :

5°. **ԼՈՒՍԱՐԱՐԻ ՆՆՁԱՐԱՆ**. Երբ արտաքին դռնէն ներս մտնես, երկու կողմերը որմոց առջեւ նստարաններ եւ Լուսարարաց անկողնոց տախտակներ կան. ձախ կողմի թէ նստարանը եւ թէ վրան սրառկելու տախտակը Հայոցն է. իսկ աջ կողմինը Յունաց: Սանդուխին վերի առաջին աստիճանէն ինն աստիճան վար մտնովաճառաց երկու սրահարաններ կան դէմ առ դէմ. ձախ կողմինը Հայոց, իսկ աջ կողմինը Յունաց է:

6°. **ՉՐՀՈՐ**. Չրհորը Տաճարին արեւմտեան թեւին առջեւն է. առաջ Հայոց էր, բայց վերջը երկու աղբաց ընկերովի սեպհականու թեան կարգն անցած է. սղնձեաց երկու դոյլ (սարսաճ) կայ հորին վրայ, մին Հայոց եւ միւսն Յունաց: Որովհետեւ այն հորին ջուրը ինքնաբուխ չ'է, այլ անձրեւով կը լեցուի, ուստի երբ ջուրը կը պակսի, կարգաւ մի անգամ Հայք եւ միւս անգամ Յոյնք կը լեցնեն դուրսը իրենց կալուածոց մէջ եղած հորերէն քաշելով: Հորին ուղղութեամբ մի քանի քայլ դէպ 'ի հիւսիս ջորս ամթոռ դրուած են

պատին առջեւ, որոց երկուքը, այն է հորին կողմինները՝ Հայոց, միւս երկուքը Յունաց են: Սոյն աթոռներուն ուղղութեամբ անկիւնը դրուած են Հայոց երեք եռոտանիները, մէկ սանդուխը և Յունաց երկու եռոտանիները. նոյնպէս կանթեղներ մարելու երկու հովհարներ, մին Հայոց և միւսն Յունաց, ջահերն ու մոմերը վառելու երկու եղեգ ու երկու երկայն աւելներ, որոց մին Հայոց և միւսն Յունաց է:

7°. ԿԱՆԹԵՂՆԵՐ, ՇԱՐԱՆՆԵՐ և ԶԱՀԵՐ. Տաճարը իջնելու սանդուխին գլուխէն մինչեւ Տեսչի սենեկին դուռը վեց կանթեղ ունին Հայք, որոց չուաններուն գամերը սուրբ Յովսէփայ կողմի որմին վրոյ հաստատուած են. սոցա փոխարէն Յոյնք եւս ունին, որոց չուաններուն գամերն ալ Յովակիմ Աննայի⁽²³⁾

(23) Ս. Յովսէփայ Հայոց սեղանին գիմարք փորիկ մատուռ մի է, ուր Յովակիմ և Աննայի գերեզմանները կան: Յոյնք այս սեղանին առջեւ ունին երկու մեծ աշտանակներ, հինգ կանթեղօք շարան, մէկ առանձինն կանթեղ. մի պղնձեայ ջահ, որ կամարին կեդրոնէն կախուած է:

Կողման որմին վերայ հաստատուած են :
 Արեւելեան թեւին մէջ Հայոց Աւագ
 սեղանին առջեւ կայ մի շղթայ Հայոց
 սեպհական, որոյ վրայ վեց կանթեղ կա-
 խուած են , երեքը Հայոց՝ ու երեքը
 Յունաց : Սոյն շղթային համահաւասար
 երկրորդ շղթայ մի եւս կայ գրեթէ
 կամարին միացած , այս եւս Հայոց է ,
 բայց վրան կանթեղ չըկայ : Այս կր-
 կին շղթաներէն զատ Աւագ սեղանին
 առջեւ երկու շարան կայ իրարու մօտ ,
 արեւմտեանը Հայոց , իսկ արեւելեանը
 Յունաց : Այս թեւին հիւս . և հարա ,
 կողմերը Աւագ սեղանի առջեւ շա-
 րաններէն սկսեալ մինչեւ թեւին բե-
 րանը եղած շարանները մէկ մէկ կարգ
 իննական կանթեղներ կան , որոց չոր-
 սականը՝ Հայոց , եւ հինգականը՝ Յու-
 նաց են . Բայց կարգերէն դուրս գէտ
 ՚ի որմերը մէյ մէկ կանթեղ ևս ունին
 Հայք : Նոյնպէս եկեղեցւոյ չորս թե-
 վերուն առջեւ մէյ մէկ զոյգ շարաններ
 կան , արեւելեան կողմի զոյգ շարանաց
 արեւմտեանը , հիւսիսային կողմի շա-
 րաններէն՝ հիւսիսայինը , արեւմտեան

շարաններէն՝ արեւմտեանը, իսկ հա-
րաւային կողման զոյգ շարանէն՝ հարա-
ւայինը Հայոց են, միւսներն Յունաց :

Արեւելեան թեւին մէջ ձեղունէն
կախուած երեք ջահեր կան մէկ կարգի
վրայ, երկու ծայրի փոքր ջահերը Հա-
յոց են եւ անոնց միջեւ եղած մեծ
ջահը՝ Յունաց : Կանթեղներով երեք
ջահ եւս եկեղեցւոյ մէջ տեղն կայ, ու-
րոց երկուքը Հայոց է և մին Յունաց .
այս ջահերուն ետեւն եւս Յոյնք ունին
մէկ մեծ ջահ, որոյ շուրջը ունին Հայք
վեց կանթեղ ձեղունէն կախուած եւ
Յոյնք եօթն կանթեղ .

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

Պ Ա Տ Ա Ր Ա Փ Ե Լ Ո Ւ Կ Ա Ր Փ
Ե Ի Հ Ա Ն Դ Է Ս Ն Ե Ր

Սուրբ Աստուածածնայ գերեզմա-
նին վրայ ամեն օր Հայք եւ Յոյնք կը
պատարագեն, բայց նախ Յոյնք և վեր-
ջը Հայք : Պատարագի ժամերը թէեւ

սահմանուած են իրաւախօհու թեամբ
երկու ազգաց, բայց եղանակին և ժա-
մանակին համեմատ կը փոխուին. ամա-
ւը Յոյնք կանուխ աւարտելով իրենց
պատարագը՝ Հայք ևս անմիջապէս ճա-
շու կ'ըսկսին եւ պատարագն եւս մա-
տուցանելով մինչեւ ժամը մէկէն եր-
կուք կ'աւարտեն. իսկ ձմեռը թէ՛ ուշ
լուսնալուն և թէ՛ Ուխտաւորաց բազ-
մութեան պատճառաւ, հազիւ Հայք
չորսէն հինգ կ'աւարտեն :

Հանապազօրեայ պատարագներէն
դատ Հայք Աստուածածնայ հետեւ-
եալ տօներուն, Ա.-էփման, Վերափոխման,
Ծննդեան Ս. Աստուածածնայ 'ի յԱննայէ,
Յղո-բեան և Ընծայման, Հրաշտփառի հան-
դէս կ'ընեն և հանգիստաւոր պատարագ
կը մատուցանեն :

1°. ԱՒԵՏՈՒՄՆ. Սոյն օրը Յունայ
պատարագէն զկնի բոլոր կանթեղնե-
րը (24) կը վառեն թէ՛ Հայոց և թէ՛ Յու-

(24) Աղգի մը հանգիսին օրը միւս ազգի կան-
թեղները, աշտանակները եւ կամ ջահերը վառել
սահմանեալ չէ՝ այլ երկու ազգաց համաձայնութե-
նէն կամ միմեանց հետ սիրով վարուելէն կախուին

նաց . այս միջոցին սանդուխներուն վե-
րին գլուխը Հրաշափառի հանդիսին
պատրաստութիւններն կը տեսնուին
այն կերպով , որ նկարագրուած է Ս .
Մասին մէջ . յետ այնորիկ կ'ազգարա-
րուի պատրաստութիւնը Հանդիսա-
պետ Պատրիարքին կամ Ապիսկոպոսին ,
որ Միաբանութեամբ հանդերձ վերը
Հայոց ձիթաստանի մէջ կ'ըլլայ . սն-
միջապէս կը գան Ս . Տաճարը , մի քանի
աստիճան վար գորգ փռուած կ'ըլլայ ,
ուր գալով Հանդիսապետն շուրջաւ
կ'ըզգե՛նու և խաչ ու գաւազան կ'առ-
նէ : Ս . յս տեղ Հանդիսապետի գալէն
առաջ ՚ի պատիւ կը կենան Հայոց եւ
Յունաց Տեսուչները մէյ մէկ զոյգ մն-
մակալներով , ունե՛նալով ձեռքերնին
խնկամաններ եւ վարդեջրամաններ :
Նախասարկաւագը Ե - Ե - ս խաղաղ - իեան
կ'ըսէ բարձրաձայն և Հանդիսապետը

ունի . ուստի եթէ Յոյնք՝ Հայոց հանդեսներուն վա-
ռեն . Հայք եւս կը պարտաւորին նոցա հանգէտնե-
րուն ՚ի պատիւ իրենց կանթեղները վառել , իսկ ե-
թէ հակառակութեամբ կեան , ոչ մին միւսոյն հա-
մար ոյգ պատիւը կ'ընէ :

Որհնո-Րի-ն և Կառ-ը քսելով կը խաչակնքէ
 և խուճկ կը ձգէ. Գասապետը Հրաշխա-
 շարականը կ'ըսկոխի, որոյ կը ձայնակցին
 բոլոր եկեղեցականք և կարգաւ հան-
 դարտաքայլ կ'իջնեն եկեղեցին եւ Ա-
 լագ սեղանին առջեւ կը շարուին: Հան-
 դիսապետը հանդէսը կը կնքէ Պահպա-
 նիչով և երկու Տեսուչներն Հայոց եւ
 Յունաց ի նշան յարգանաց վարդէջուր
 կը սրսկեն Հանդիսապետին ձեռքը եւ
 կը համբուրեն, նոյնպէս միմեանց մի
 և նոյն յարգանքը կը տան և զերար ող-
 ջունելով կը մեկնին ⁽²⁵⁾: Յետ այնորիկ
 ձաշու կ'ըսկոխին և հանդիսաւոր սուրբ
 Պատարագ կը մատչի. Պատարագիչը
 Եպիսկոպոս կը լինի:

Չ°. Վ ԵՐԱՓՈՒՈՒՄՆ. Եարաթ օրը ժա-
 մը ութէն մինչեւ կիւրակի Հայոց պա-
 տարագի աւարտը տաճարին մէջ երկու

(25) Տեսչոց կողմէն Հանդիսապետին և միմեանց
 բրած յարգական ձեռքը որոշեալ հանդիսից տեղի
 կ'ունենան. Յջիք՝ Հայոց երեք Հանդէսներուն այս
 պատիւը կը տան, և Հայք եւս փոխադարձաբար նո-
 շա երեք Հանդիսի օրերը:

աղգաց թէ՛ կանթեղները եւ թէ՛ շա-
 րանները կը վառին : Շաբաթ օրը ժամի
 ութին երբ Ս . Յակովբայ զանկը կը
 զարնուի , Ս . Պատրիարքը կամ Եսլիս-
 կոպոս մի հանդերձ Միաբանութեամբ
 Ս . Աստուածածին կ'երթայ . Հայոց
 ձիթաստանին մէջ վրաններ լարած
 կ'ըլլան , ուր փոքր ինչ հանդիստ կ'առ-
 նեն : Եթէ Յունաց Վերափոխումն ևս
 նոյն օրը պատահի , նախ Յոյնք հանդի-
 սիւ կ'իջնեն Գերեզմանը և իրենց արա-
 րողութիւնը կը կատարեն : Հրաշափա-
 ռի հանդիսական պատրաստութիւննե-
 րը ըլլալէն վերջը , աղգարարութեամբ
 Թարգմանի՝ Հանդիսապետը եւ բոլոր
 եկեղեցականք վար կ'իջնեն , եւ Հրա-
 շափառի հանդիսէն յետոյ՝ երեկոյեան
 ժամերգութիւն կը կատարեն : Յետ
 ժամերգութեան կը վերադառնան 'ի
 Ս . Յակովբ , բայց կը մնան այն տեղ
 գիշերային պաշտամանց համար հինգ
 վեց վարդապետք , երեք չորս դպիրք ,
 երկու սարկաւազք և աշխատաւոր եղ-
 բարք , որք կանխաւ որոշուած կ'ըլլան
 Լուսարարապետի տնօրէնութեամբ :

Երեկոյին ժամը 12 ին՝ զկնի Եկեսցէին
 Յունաց, Հայք եւս Եկեսցէի ժամեր-
 գութեան պաշտօնը կը կատարեն եւ
 Հփոմ (26) կ'ընեն. իսկ գիշերը ժամը
 հինգէն սկսեալ ժամերգութիւն կը կա-
 տարեն: Օրհնութեան շարականի ա-
 տեն, Եկեղեցւոյ մէջտեղի Հայոց երկու
 ջահերը և Յունաց արեւելեան թեւին
 մէջ եղած մեծ ջահը կը վառեն, նոյն-
 պէս Աւագ սեղանի բոլոր մոմերը: Զկնի
 ժամերգութեան Հայոց՝ Յոյնք ժամեր-
 գութիւն կ'ընեն և պատարագ կը մա-
 տուցանեն, որոյ կը յաջորդէ Հայոց
 Հրաշափառի հանդէսը և հանդիսաւոր
 պատարագը. պատարագիչը Ս. Պատ-
 ըիարքը կ'ըլլայ. պատարագի ատեն կը
 վառին թէ՛ Հայոց և թէ՛ Յունաց բոլոր
 ջահերը և աշտանակները:

(26) Հսկման կարգը Ս. Յակոբայ մէջ եւս կը կա-
 տարուի տարին երեք անգամ, այն է Հոգեգալստեան,
 Արքաւառի, և Աերացման խաչի շարաթ երեկոյ-
 ները Եկեսցէն անմիջապէս վերջը: Երբ Եկեղեցի կը
 լրանայ, Տէր ՚ի Բողոմ կ'ըսկսին և կը շարունակեն
 մինչեւ Զին Գահանմի վերջը, որով առաւօտեան
 ժամերգութիւնը կանոնադրուի կ'ըսկսի:

3°. 4°. 5°. ՄՆՈՒՆԴ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԱՅ
 Ի ՅԱՆՆԱՅԷ, ՅՂՈՒԹԻԻՆ և ԸՆԾԱՅՈՒՄՆ
 Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԱՅ. Այս օրերը թէ՛ Հը-
 րաշափառ և թէ՛ Հանդիսաւոր Պատա-
 րագ կ'ըլլայ. Յոյնք սանդուխին մէջ տե-
 ղի իրենց ջահը կը վառեն : Այս օրերը
 Յոյնք եւս հանդէս կը կատարեն :

Այս գլխաւոր հանդէսներէն զատ,
 նաեւ Քի-ս Գօս-ոյ և Տիոյ Ս. Աստու-
 ծածնայ, Յովակիմայ և Աննայի, Հայր Յովսէ-
 փայ տօնի օրերը թէեւ Հրաշափառ չ'ըլ-
 լար, բայց Հանդիսաւոր պատարագ կը
 մատչի և Յոյնք այս տօներուն մասնա-
 ւոր կանթեղներ ու շարաններ կը վա-
 ռեն :

Հայոց հանդէսներուն փոխարէն
 Յոյնք եւս հանդէսներ ունին, այն է
 իրենց Աւետման օրը Մարտի 25 ին,
 Հայոց և Յունաց կանթեղները կը վա-
 ռին. Վարդավառին, որ 'ի 6Ն Օգոստո-
 սի, Վերափոխման, Օգոստոսի 14 ին,
 առաւօտուն Հայոց Պատարագէն զկնի
 Յոյնք Հրաշափառի հանդէս և Թաղման
 խորհուրդ կը կատարեն. Հայոց Աւագ
 սեղանի և Հայր Յովսէփայ սեղանի մա-

մերէն զատ, բոլոր մոմերը, կանթեղ-
ները և շարանները կը վառին: Նոյն ե-
րեկոյին և գիշերը Հրաշափառ կ'ըսեն
և ժամերգութիւն կ'ընեն. Հայոց Տե-
սուչը երկու Հրաշափառներուն եւս
ներկայ կը լինի մոմակալներով: Գիշե-
րային ժամերգութենէն մինչև Պատա-
րագին աւարաը Հայոց երկու ջահը,
բոլոր կանթեղներն ու աշտանակները
կը վառին:

Ա. Ի. Ե. Ա. Ծ ՈՒ Թ Ի Ի Ն

Տարին մի անգամ ամբողջ տաճարը
ամեն կողմ եւ տեղ ընկերութեամբ
կ'աւլուի, որ ՏԺ աւել կ'ըսուի. իսկ
մասնաւոր աւելածութիւնը ամեն օր
սահմանեալ եղանակաւ կ'ըլլայ, այս-
ինքն Եշ. Ուր. ՇԲ. օրերը Հայք կ'աւ-
լին իրենց բաժինները եւ ընկերովի
տեղերը, Բշ. Գշ. Իշ. օրերը՝ Յոյնք.
Իսկ կիւրակի օրերը յաջորդական կար-
գաւ, այն է մէկ կիւրակէ Հայք, եւ
մէկ կիւրակէ Յոյնք կ'աւլին:

ՄԱՍՆ Գ.

Հ Ա Մ Բ Ա Ր Ձ Ո Ւ Մ Ն

ՉԻԹԵՆԵԱՅ լեռը Երուսաղէմի արեւելեան կողմն է . այս տեղէն Յիսուս Քրիստոս համբարձաւ իւր աշակերտները օրհնելով, ուստի Քրիստոսն այք Համբարձման լեռ կ'անուանեն :

Քրիստոսի ոտնատեղւոյն վրայ Հելլինէ Քաղուհւոյն ժամանակէն շինուած Եկեղեցի կար, որ Պարսից Խոսրով Թաղաւորի յարձակման ժամանակ 616 ին աւերեցաւ : Մաղեստոս երէցը Պարսկաստան գերի վարեալ Չաքարիա Պատրիարքին տեղապահնստաւ, Եկեղեցին նորոգեց, ինչպէս որ անկէ վերջը եկող ուխտաւոր Պատմագիրք կ'ըստուրագրեն բողորածեւ և վերի կողմը բաց : Մինչեւ խաչակրաց ժամանակ Եկեղե-

ցին պայծառ մնացած էր, բայց երբ իշխանութիւնը վերստին Մահմետականաց ձեռքն անցաւ, կրկին խանգարեցին եկեղեցին, որոյ աւերակ հիմերը տակաւին կ'երեւին բակին մէջ:

Արաբական ձեւով շինուած արդի մատուռը, որ մէջը Միհրապ ունի, յայտնի չ'է թէ ո՞ր դարու մէջ կառուցուած է. ութանկիւնի է 6-7 մեդր տրամագծով և վրան գմբէթով. սոյն եկեղեցին Հայոց սեպհականուած է անյայտ թուականաւ. նախ հրամանագիր կ'առնեն, որ կ'արգիլէ գիւղացւոց Հայոց վանքին մօտ տուն շինելու. ժամանակէ յետոյ Հայոց Միաբանութիւնը անկէ դուրս ձգուելով Ֆէլլահք Վանքը կ'աւրեն և պարսպին կից մզկիթ մի կը շինեն հանդերձ մինարէով: Երկրորդ անգամ Հայք հրամանագիր կ'ըստանան Սուլթան Ահմէտ Ա. ի օրով, Հիճրէի 1022 ին, որով արտօնութիւն կը տրուի Հայոց՝ պարսպը շինել և գմբէթը նորոգել: Այս հրովարտակին մէջ կը յիշուի, որ ուրիշ քրիստոնէայ ազգերն ևս իրաւունք ունին ուխտ և պաշ-

ասն կատարելու, Երրորդ անգամ հը-
րամանագիր կ'ընդունին Հայք, որ
կ'արգիլէ գիւղացւոց պարսպին մէջ
մեռեալ թաղել:

Քրիստոսի օանաանդւոյն գմբէթը
մնասուելով 1834ի շարժէն, Լատինք
զւզեցին որ նորոգեն. Հայք եւ Յոյնք
ընդգիւմացան, որով դատաւորի հրա-
մանաւ երեք ազգք ընկերութեամբ շի-
նեցին, Հայք ընկերութեամբ եղած
շինութիւնը իրենց իրաւանց դէմ հա-
մարելով բողոքեցին և վերոյիշեալ ե-
րեք հրովարտակները Գատաւորին մի-
ջոցաւ ժողովին ներկայացուցին. Ժո-
ղովը վաւերական գտնելով հրովար-
տակները՝ Իլաճ տուաւ, որով Բ. Գու-
ռը 1700, 01, 02 թուականներուն
հրովարտակներ շնորհեց Հայոց նորու-
գութիւնընելու և սենեակներ շինելու
համար:

Հայք անմիջապէս սկսան աջակող-
մը, կէս մը բակին մէջ կէս մը բակէն
դուրս սեպհական երկրի վրայ կրկնա-
յարկ սենեակներ շինել, պարիսպը նո-
րոգել, ամբողջ գաւիթը քարայտա-

կել, գմբէթին աակ Սեղան շինել եւ
կանթեղօք եւ այլ եկեղեցական սար-
սիւք զարդարել, ուր անխափան ամեն
հինգշաբթի և կիւրակի օրեր պատա-
րագ կը մատուցանէին եւ արտաքին
դռնէն մինչեւ մատուռին դրան կից
տախտակաչէն ծածք յօրինել առանց
այլոց իրաւանց դպչելու . հիւսիսային
կողմը նոր ջրհոր մը շինեցին և հարա-
ւային կողմի ջրհորը նորագեցին : Ա-
տինք եւ Յոյնք չը կարենալով տանիլ
Հայոց ձեռօք եղած շինութեանը՝ քա-
նիցս մարդ զրկեցին ՚ի Պօլիս և յԵդիս-
տոս և Գաղղիոյ ու Ռուսիոյ Գեասան-
ներու ձեռօք Թագրիւր տուն Տէրու-
թեան՝ դանգատելով յանիրաւի, իբ-
րեւ թէ Հայք արգելք կ'ըլլան միւս
Քրիստոնէից ուխտին : Ասոր վրայ հը-
րաման կ'ելնէ, որ քննութիւն լինի Ա-
րուսաղէ մի Գատարանին մէջ . Ատինք
այս թուղթը, որ Շաթրղատէ Արևիֆի
անուն երեւելի անձին հեա զրկուած
էր քննչութեան պաշտօնով այնպէս
ներկայացուցին, որպէս թէ Հայոց շի-
նութիւնը աւրելու համար արուած

լինէր և Շաթրղատէն եւս Գեսպանին
 կողմէն շահուած լինելով՝ ըստ հաճո-
 յից քննութեան կ'առնու Նամբարձ-
 ման տեղը և նոր շինութիւնները: Այս
 քննութեանէն յետոյ Բ. Գուռը Գես-
 պանաց թախանձանաց զիջանելով՝ հը-
 րաման կը տայ բակին եւ մատուռին
 մէջ եղած շինութիւնները կործանե-
 լու: Սոյն հրամանագրին վրայ Հայք
 կարելի էր խոցուելով՝ չ'ուղեցին նաեւ
 պաշտպանել բակէն դուրս իրենց սեպ-
 հական գեանոյն վրայ եղած սենեակ-
 ները: Աերջին հրամանագիրը կարգա-
 ցուելու օրը Աատին եւ Յոյն միաբա-
 նութիւնք իրենց արաբացի բազմամ-
 բոխ ժողովրդօք գնացին Ձիթե՛նեաց լե-
 ուր եւ կործանեցին Հայոց ամբողջ շի-
 նութիւնները թմբկօք եւ սարուք եւ
 նախնական վիճակին հասուցին:

Մինչեւ ցարդ այս սրբազան վայրը
 մի և նոյն անարգ վիճակին մէջ է. բա-
 նալին գիւղացւոց ձեռքն է և նորոգու-
 թեան ծախքը տէրութեան գանձէն կը
 լինի: Տարւոյն մէջ միայն երկու ան-
 գամ, այն է Մեծ սրահոց մէջ և Քրիս-

տոսի Համբարձման օրը սլատարագ կը
 մատուցանեն Հայք, իսկ միւս աղգե-
 րը միայն Համբարձման օրը : Հայոցմէ
 Միաբանք առջի երեկոյին երթալով Ռա-
 նատեղին լուանալով կը մաքրեն և բա-
 կին մէջ հիւսիսային անկիւնը ժամեր-
 գութիւն կը կատարեն և առաւօտուն
 սուրբ սլատարագ կը մատուցանեն :

ՄԱՍՆ Գ.

ԲԵԹՂԵՀԵՄ

ԲԵԹՂԵՀԵՄԸ, որ Ս. Գրոց մէջ
Երկիր Յո-րայ և աս-ն Եփրատայ կը կոչուի,
Երուսաղէմի հարաւային կողմը սասն
երկու հազարամեզր հեռի լեւան մի
վրայ շինուած է եւ չորս կողմը ձորե-
րով պատած: Այս տեղ ծնած են շատ
երեւելի մարդիկ և ՚ի վերջոյ Տէրն մեր
Յիսուս Քրիստոս մի անարգ սյրի մէջ,
որ վատ եղանակներուն հօտից մակա-
ղատեղի էր: Քրիստոսի ծնարանն եղող
Այլը, որ այժմ փառաւոր Եկեղեցի
է, գիւղին արեւելեան ծայրն է, ինչ
պէս երեք ազգաց՝ Հայոց, Յունաց և
Լատինաց վանքերը:

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՆԱԽԿԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

Սոյն հոյակապ Եկեղեցին շինուած

է Քրիստոսի ծննդեան Այրին վրայ յա-
նուն Ս. Աստուածածնի : Յառաջ քան
զիննութիւն Եկեղեցւոյ՝ Աբգարու կի-
նը Հեղինէ բարեպաշտ Թագուհին սոյն
տեղը մաքրել տալով և որմնափակելով՝
երկրպագութեան տեղ որոշած էր . քիչ
տարիներէ յետոյ ուրիշ Քրիստոնէսայք
աղօթարան մի շինեցին վրան , զոր 135ին
Ադրիանոս կայսրն քակեց և տեղը ան-
տառով շրջապատելով Անտոնիս չաս-
տուածոյն նուիրեց եւ Մսուրին վրայ
Ափրոզիտեոս արձանը կանգնեց յեր-
կրպագութիւն :

Մեծին կոստանդիանոսի Մայրը
Հեղինէ կրկին մաքրել տալով սրբազան
վայրը 327 ին , շինութեան ձեռնարկեց
և յետոյ իւր որդին , կամ ինչպէս մի
Ազգ . աւանդութիւն կը հաստատէ ,
Տրդատ Թագաւորը լրացուց շէնքը՝ փա-
ռաւոր եւ հոյակապ Տաճար մի կանգ-
նելով : Ըստ ազգային պատմչաց Է՛ր դա-
րու՝ Եկեղեցւոյն երկայնութիւնը 2000 ,
իսկ լայնութիւնը 1000 կանգուն էր և
90 մարմարեայ սեանց վրայ քարուկիր
կամարներով հաստատուած : Սակայն

նոյն ժամանակէն յետոյ Եկեղեցին զանազան վտանգներու և դէպքերու առթիւ իւր մեծութիւնը և շքեղութիւնը կորսնցուց :

Սալահատտին 1187 ին Երուսաղէմին հետ Բեթղէհէմի ևս տիրեց . հինգ տարի յետոյ Սալիսպուրի եպիսկոպոսը մեծ դժուարութեամբ հրաման ընդունեց յիշեալ Սուլթանէն , որ Բեթղէհէմի վանքին մէջ միայն երկու Լատին քահանայ մեան մի քանի սարկաւաղներով սատուածային պաշտօն կատարելու , ինչպէս որ Հայք շատ դարուց ՚ի վեր կը կատարէին . բայց Լատինք սակաւ ժամանակէն կրկին վռնտուեցան : Ըստ Լատին պատմչաց , խաչակրաց Ս . Երկրէն հեռանալէն յետոյ՝ Եկեղեցին անտերունջ մնալով քայքայեցաւ և Արաբացիք տանիսի կապարներով հրացանի գնտակներ կը շինէին :

Զանազան յիշատակարանք հակառակ Լատին պատմչաց կը հաստատեն , որ Հայ եկեղեցականք միշտ պահած ու պաշտպանած են , ինչպէս 1227 ին Տէր Աբրահամ և Տէր Առաքել Հայ եկեղե-

ցականք իբրեւ տէր և իշխող Տաճա-
րին՝ ներքին դուռը շինել կը տան տախ-
տակեայ սլատուական քանդակագոր-
ծութեամբ և հետեւեալ յիշատակա-
րաններով, որ մինչեւ ցայսօր անեղծ
կը մնան Հայ եւ Արաբացի լեզուաւ :
“ ԹՎ. ՈՂՁ . ԿԱԶՄԵՅԱԻ ԴՈՒՌՆՍ Ս . ԱՍ-
ՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՁԵՌԱՄԲ ՏԷՐ ԱԲՐԱՀԱՄԻ ԵՒ
ՏԷՐ ԱՌԱՔԵԼԻ ԻԹԱԳԱԻՈՐՈՒԹԵԱՆՍ ՀԱՅՈՅ
ՀԵԹՄՈՅ ՈՐԴԻՈՅ ԿՈՍԱՆԴԷԻ, ՔՐԻՍՏՈՍ ԱՍ-
ՏՈՒԱԾ ՈՂՈՐՄԻ ԱՇԽԱՏԱԻՈՐՍ ” : Իսկ Ա-
րաբերէնի բնագիրը եւ թարգմանու-
թիւնն է :

كل هذا الباب بمون الله تعالى في أيام مولانا
السلطان الملك المعظم في تاريخ الهجرة سنة
اربعة وعشرين وستمائة

“ Կապուրէյա - Դոռու սօֆնականն - Թեամբ Բարձր
րէլըն Ասպո-ժոյ Ես-ո-րս Տէրո-Թեան Տեժա-
Ժոռ արգային Տերոյ Ի Թո-ին Տաճկայ 924 ” :

Յայնք 1842 ին Եկեղեցւոյ ամբողջ
նորոգութեան ատեն, աշխատեցան այս
դուռը ոչնչացնել նորոգելու սխարու ա-
կաւ . բայց բարեյիշատակ Չաքարիա
Պատրիարքը դրան վըսյի յիշատակաւ

բանները հանդերձ բողոքագրով Բ. Գուռը ղրկեց և երկու պահապան կեցոյց դրան վրայ, որով Յունաց նենգութենէն պահպանուեցաւ իւր հնութեամբք ։

Նկեղեցին արդի վիճակին մէջ խաչածեւ է, ձեղունը փայտակերտ և սաւառչէն առանց գմբէթի, տանիսը կապար և ամբողջ շէնքը 50 կարծրանիւթ քարեայ յաղթ սիւներու վրայ կեցած է ։ Ժամանակին Յոյնք ուղեւով Նկեղեցւոյ ձեւը փոխել, միջին դասը պատով անջրպետեցին սիւնազարդ գաւթէն ։ Հիւսիսային դրան համար Հոյք և Յոյնք 1845 ին դատ վարեցին Մեծ Եպարքոսին ատեանը, որով Հոյք գլխաւորաբար կը պահանջէին նոյն դրան բանալին իրենց յատկացնել ։ Եպարքոսը թէ և վճռեց, որ 1813 էն ՚ի վեր վաւերապահան Սէնէֆ ունեցողը ներկայացնէ, ապա թէ ոչ պատը վերցուի, բայց վճիւռը անգործագրելի մնաց ։

Սիւնազարդ գաւթիթը հինգ սրահէ կը բաղկանայ չորս միակարգ սիւներով զատուած, այս սիւներուն միջեւ կա-

խուած են Յունաց կանթեզները, զորս
 իբրեւ նորասահման՝ Հայք 1845 ին յա-
 տուկ հրովարտակաւ վար առնել տը-
 ւին, բայց Յոյնք Սայտայի կուսակալին
 հրամանաւ առանց Բ. Գրան գիտու-
 թեան վերստին կախեցին և ցարդ մը-
 նացած են :

Միւսազարդ գաւթին մէջ հինգ
 դուռ կայ, երեքը արեւելեան կողմը
 և երկուքը հարաւային ու հիւսիսային
 կողմերն են. արեւելեան դռներուն
 հարաւայինը և միջինը Յունաց են, իսկ
 հիւսիսայինը՝ Հայոց, որուն ընկեր են
 նաեւ Յոյնք, զոր միայն ներսէն գոցե-
 լու իրաւունք ունին, իսկ դուրսէն գո-
 ցելու կամ բանալու երբեք : 1813 ին
 Հայք շատ աշխատեցան սոյն դրան բա-
 նալին առանձինն իրենց յատկացնել,
 բայց դատաւորք Յունաց ընդդիմութե-
 նէն չը կամեցան. 1845 ի հրովարտակի
 զորութեամբ նոր փականք ուղեցին
 դնել, դարձեալ չը յաջողեցան : Հարա-
 ւային դուռը Յունաց, որ իրենց վանքը
 կը տանի. իսկ հիւսիսայինը՝ Ատափնաց,
 ուստի Մնեղեան եւ այլ հանդիսաւոր

օրեր կարգալով անց ու դարձ կ'ընեն
ինչպէս եւ ննջեցեալները աստի կը
տանին :

ԳԼՈՒԽ Բ .

ԱՐԴԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

Ս. Մենգեան արգիբուն Եկեղեցին
սիւնաղարդ գաւթէն սրմով բաժնուած
է , և երեք դասէ կը բաղկանայ . հա-
բաւային կողմը և միջին Աւագ սեղանը,
որոյ տակ է Մենգեան Այրը , Յունաց
սեպհական են , իսկ հիւսիսային դասը՝
Հայոց սեպհականեալ 1813 ին . ըստ
որում սոյն թուականին Հայոց և Յու-
նաց միջեւ տեղի ունեցած մեծ վէճէն
և դատէն յետոյ՝ բարեյիշատակ Սուլ-
թան Մահմուտ Մեծ կայսեր տուած
հրովարտակաւ (1778) Հայք Ս . Մեն-
գեան Եկեղեցւոյն վրայ եւս Յունաց
հաւասար իրաւունք ունեցան , զոր կու-
րուսած էին բաւական տարիներէ ՚ի
վեր մինչեւ 1813 թուականը : 1813 ին
հիւսիսային դասին մէջ Յունաց ունե-

ցած եկեղեցական զարդերը վերցուե-
լով՝ Հայոցը դրուեցան, կանթեղներն
ու պատկերներն մասամբ այն ատեն,
մասամբ եւս 1836 ին կարգադրուե-
ցան :

Ինչպէս ըսինք, Հայոց թէ՛ այս և
թէ՛ ամբողջ Եկեղեցւոյն ընկերովի ի-
րաւունքը Տէրութեան երկու հրովար-
տակներով (1778) նուիրագործուած
են, բայց վէճը և կռիւը երբէք սլակ-
սած չ'է երկու ազգաց մէջ, երբեմն
կանթեղի, պատկերի եւ ժամերգու-
թեան և երբեմն սիւնազարդ գաւթէն
հանդիսաւոր օրեր եկեղեցական զգես-
տով և երգելով անցուդարձի առթիւ :

Հայոց սեպհական մասը ունի եր-
կու խորան, սնտուկ և սահարաններ,
ուր կը դրուին եկեղեցական զգեստք
և անօթք. կանթեղներէն և պատկեր-
ներէն ոմանք բարձր կիսակամարի որ-
մէն բեւեռով հաստատուած են եւ
ոմանք ստորին ձեղունէն կախուած, իսկ
մէկ փոքր ջահ և երկու կանթեղ 1813
ին եւ երկու շար կանթեղաց շղթայ
1836 ին վերին ձեղունէն կախեցին,

բայց շղթաներուն վրայ կանթեղ կա-
խելը 1845 ին արգիլուած է . թէ եւ
նոյն թուականին առնուած հրովար-
տակի (1209) առանձնաշնորհուամով
Հայք այս կրկին շղթաներուն կանթեղ-
ները կախեցին , ինչպէս և սրտուհան-
ները բանալ և փակելու և աւելածե-
լու հրաման ընդունեցին , նոյնպէս
սիւնազարդ գաւթի Յունաց կանթեղ-
ները իբրեւ նորասահման վար առին ,
բայց սակաւ ժամանակէն ղինի Յոյնք
յաջողեցան Սայտայի Աուսակալի հրա-
մանաւ Հայոց կանթեղները վար առնել
եւ իրենցը վերստին կախել . արգիլել
Հայոց՝ լուսամուտները բանալ ու փա-
կելը , արտարին դրան բանալիի գոր-
ծած ութիւնը և այն օրէն ՚ի վեր աւել-
լած ութեան համար ևս վէճը և կռի-
ւը դադրած չէ :

Երբ 1813 ին դատուորք Հայոց ի-
րաւունքները և հիւսիսային մասը իբ-
րեւ սեպհականութիւն հաստատեցին ,
որոշեցին , որ Աատինք սուրբ Այրը եր-
թալու համար՝ Հայոց եկեղեցւոյ եղբէն
պատի տակով անցու դարձ ընեն առանց

փռօցնեքը ոտնակիսիս ընեւու . այն ա-
 տեն Ղատինք յօժարակամ ընդունեցին
 այս որոշումը , բայց վերջը ստրջացան .
 ուստի սչ միայն եկեղեցականք , այլ
 նաեւ գիւղի Ղատին ժողովուրդը իբ-
 րեւ իրենց սեպհական ճանապարհէն ,
 Հայոց փռօցնեքուն վրայէն անցուգարծ
 ընել , եկեղեցականները հրել , դբբա-
 կալը կործանել և այլ շատ անիրաւու-
 թիւնք սկսան ընել . աստի սկսաւ Հա-
 յոց ու Ղատինաց միջեւ կռիւն ու ա-
 տելութիւնը : Մի անգամ Հայոց երկու
 վարդապետները չարաչար վիրաւոր-
 ուեցան , եւ այս ատելութիւնը տեւեց
 մինչեւ 1819 Ապրիլ 16 , որ ատեն Դա-
 մասկոսի կուսակալ Սալէհ փաշայն յԵ-
 րուսաղէմ պաշտօնական այցի (Կէ՛վէ)
 գալով Հայոց արդար բողոքը լսեց .
 Ղատինաց գուռը Շէրիի օրինօք սլա-
 տով հիւսեց և սլատուիրեց հրովար-
 տակաւ հաստատել զայն : Հայք այս
 մասին երկու հրովարտակ առին (1722
 - 1751) , այնու ամենայնիւ Բ . Գուռը
 Գաղղիոց տէրութեան թախանձանաց
 զիջանելով գուռը բանալու հրաման

տուաւ և բացին ըստ առաջնոյն , որով
 Լատինք 1836 ին Գատարանի օրինօք
 նոյն դռնէն մտնելով և Հայոց Եկեղե-
 ցւոյ մէջ տեղէն մինչեւ Այրը ուղղա-
 կի երթալ գալու թափօրիւ և այլ ժա-
 մանակ , եւ նոյն ճանապարհը մինչեւ
 Այրի դուռը աւելածելու սովորու-
 թիւնը հաստատեցին . մի և նոյն անի-
 րաւութեամբ ճանապարհի ուղղու-
 թեամբ Հայոց փռօցները կտրեցին :

Գ Լ Ա Ի Խ Գ .

ՍՈՒՐԲ ԾՆՆԴԵԱՆ ԱՅՐ

Այս սրբավայրը Յունաց Աւագ
 խորանին ներքեւն է . ունի երեք դուռ ,
 մին Յունաց հարաւային դասին մէջ և
 նոցա յատկացեալ , ուրկէ 13 աստիճա-
 նաւ վար կ'իջնուի . միւսն՝ Հայոց հիւ-
 սիսային կողմն 16 աստիճանաւ , զոր Տէ-
 րութիւնը վաւերական գրոց համա-
 ձայն շնորհած է Հայոց և Յունաց յըն-
 կերովի գործածութիւն . իսկ Լատինք,
 որ այժմ նոյն դրան ընկեր են , յայտ-

նի չ'է թէ որ թուականէն այդ իրաւանց տիրացած են, ինչպէս նաեւ սոյն գրան ներքին երկու կողման որմոց և ձեղունին վրայ վարագոյր կախելու իրաւունքը երբ և ինչ հրամանագրերով ստացած են: Արեւմտեան դուռը Լատինաց կը սրատկանի, ուրկէ իրենց եկեղեցին կ'երթան ստորերկրեայ գերեզմաններէն անցնելով:

Հայոց կողմի գրան կիսաբողորակ աստիճանները մինչեւ Այրի դուռը, մէկ օր Հայք և մէկ օր Լատինք կ'աւրեն: Այս աստիճաններուն վրայ՝ գրան երկու կողմը զոյգ մի մեծ և կերոնաբարձ աշտանակ կը դնեն Հայք Մերնդեան ճրագալուցին, ուր կը մնան մինչեւ ութօրէից վերջը Յովհաննու Մըկրրտչի տօնի օրը. Լատինք եւս կը դրնեն իրենց Մենդեան և այլ տօներուն: Գրան վրայ երկու սրատկեր կան, մէն մի մշտավառ կանթեղով, սոցա մին Հայոց և միւսը Յունաց է: Սոյն գրան ներքին աջ ու ձախ որմոց եւ ձեղունի վարագոյրները մինչև աստիճանաց վարի սահմանը Լատինաց են:

Այրին արեւելեան ճակտի սեղանը շինուած է Յիսուսի Քրիստոսի Մենդեան տեղւոյն վերայ, որ սեղանին տակը մարմարեայ յատակով և կիսաբոլորակ ձեւով է, եւ որոյ մէջ տեղը փասիկ մի կայ արծաթեայ ճաճանչ մի ագուցուած եւ բոլորափքը Լատիներէն գրուած. Աստ ծնա- Յիսուս Քրիստոս ՚ի Մարեմայ կոսէն: Այս տեղ 16 մշտավառ կանթեղ կան, 4 ը Լատինաց, 6 ը Հայոց և 6 ը Յունաց, իսկ ամբողջ սեղանին և կամարին, ինչպէս եւ հարաւային աստիճանաց երկու կողման որմոց վարագոյրները Յունաց են:

Այս սեղանէն երեք մէդր դէպ ՚ի հարաւային արեւմտեան կողմը երեք աստիճանաւ վար կ'իջնուի Մտորը, որ ժայռին մէջ փորուած եւ մարմարեայ քարերով մէջը ագուցուած է, հիւսիսային արեւելեան ծայրի սիւնով Մըսուրի մուտքը երկուքի կը բաժնուի, ուր երեք ազգերը մէյ մէկ աշտանակ ունին մշտավառ մամերով: Այս տեղւոյն արեւելեան կողմը սեղան մի կայ յանուն Երէջ Տոգոց, ուր Մոգերը կան:

գնած էին ըստ աւանդութեան իրենց
 ընծայները Մանուկ թագաւորին մա-
 տուցած ժամանակ : Արեւմտեան կող-
 մը ժայռին մէջ փորուած ցածագոյն
 փոս մի կայ մտուրի ձեւով, ուր դրաւ
 ամենօրհնեալ կոյսն Մարիամ իւր ա-
 տուածային Արգիին, այս տեղ, որ մար-
 մարներով զարդարուած է, Լատինք
 հինգ մշտավառ կանթեղ ունին և պա-
 տին երեսները կերպասով ծածկած են :

Ի սկզբան այս տեղը Հայոց սեպհա-
 կան էր, ուր կը կատարէին իրենց հո-
 գեւոր պաշտօնները եւ պատարագ կը
 մատուցանէին . Այրին մէջ եւս ունէ-
 ին պահարան և արկղ, ուր կը պահէին
 եկեղեցական զգեստներ : Լատինաց
 հակառակութիւնը զօրանալով 1621 ին
 յանկարծ խորտակեցին պահարանը և
 արկղը, որոց մէջ եղած անօթները ան-
 յայտ կորսնցուցին . վերուցին նաեւ
 Հայոց կանթեղները և իսպառ մերժե-
 ցին նոյն տեղէն : Այս խնդրոյն դասը
 և բողոքը Գրիգոր Պարոն քէր կոչեցեալ
 Պատրիարքը մինչեւ Բ. Գուռը հասոյց
 եւ Տէրութիւնը հրովարտակ տուաւ

(\ 0 \ 2 \) Լատինաց յանդգնու թիւնը զըս-
սկելու, ինչպէս և Գատարանը Կեօճէի
և Շէխ-Իւլ-Իսլամը Ֆէրիս, բայց ան-
կարելի եղաւ Հայոց իրենց կորուսեալ
իրաւունքն ձեռք բերել. միայն Այ-
րին մէջ երկու կանթեղ կախեցին, զոր
յետոյ կրկին վերուցին: Իսկ երբ Յոյնք
զօրանալով տիրեցին թէ՛ Այրին և թէ՛
Եկեղեցւոյն, Լատինները բոլորովին
մերժուեցան. Հայք եւս բաւական վը-
նասուեցան:

Եղիազար Կաթողիկոսը, որ երուսա-
ղէմայ սատարիարքական իշխանութեան
հետ թուրքիաբնակ Հայոց վրայ կաթո-
ղիկոսական իշխանութիւն ստացած էր,
այս խնդրոյն համար հրովարտակ կ'առ-
նէ (\ 0 \ 7 \ 0) և Գազայի Բգեշխին միջնոր-
դութեամբ Յունաց հետ կը հաշտուի
և Գատարանի օրինօք 1656 ին Այրին
մէջ Ազդ. իրաւունքը վերստին ձեռք
կը բերէ: Նոյն ժամանակի Կեօճէիները
այսպէս կը բաժնեն. Այրը, երկու բա-
ժինը եւ հարաւային դուռը Յունաց,
մէկ բաժինը և հիւսիսային դուռը Հա-
յոց և իւրաքանչիւր դրան մէն մի ազ-

դէն մէն մի պահապան, սոյն միջոցին արեւմտեան դուռը հիւսուած էր : 42 կանթեղ Յոյնք կը կախեն Այրին մէջ, 21 հատ Հայք, որոց հինգը Մորոյն վերայ . Մննդեան տեղը Յունաց պատարագին կը յատկանայ, իսկ Մորոյն մէջ Մոգուց սեղանը՝ Հայոց : Այս կարգադրութիւնը բաւական ժամանակ կը պահպանուի, բայց վերջը Լատինք կըրկին զօրանալով Յունաց ձեռքէն կը գրաւեն թէ՛ Այրը եւ թէ՛ Եկեղեցին, որով յիշեալ կարգադրութիւնը կը խափանուի եւ Հայոց իրաւունքը կը կորսուի :

Ս. Մննդեան Այրի թէ՛ յատակը եւ թէ՛ որմերը մինչեւ ծածքի կամարին ստորոտը ձերմակ մարմարիոնով ծածկուած են : Ձեղունէն կախուած 11 կանթեղ ունին Հայք, 11 Յոյնք եւ 9 Լատինք : Դարձեալ Հայք 10 պատկեր ունին, որոց 7 հատը 1869 ին անյայտացան ձեղունի ծածկոցն այրուելու ատեն եւ մի և նոյն ժամանակ կանթեղաց շարաններն ալ այրելով՝ վար թափեցան և խորտակեցան : Այրած ծած-

կոյր որ հնացած էր, Լատինք կ'ուղէին
 առանձինն նորոգել, բայց Հայք և Յոյնք
 կընդգիմանային : Տէրութիւնը Հայոց
 կողմէն եղած բողոքին վրայ զիջանելով
 երկու պատկերաց կրկին դրուելուն
 հրաման տուաւ եւ այն ատեն դրուե-
 ցան . մնացած չորս պատկերները վեր-
 ջը դրուեցան . իսկ միոյն տեղը Լա-
 տինք յափշտակեցին իրենց պատկերը
 կախելով : Այժմ թէ Հայոց եւ թէ
 Յունաց պատկերները Լատինաց վա-
 րագուրին վրայ կախուած են . ըսա-
 որում առաջ Այրին պատերը մերկ
 էին, բայց Լատինք յաջողեցան ամբողջ
 ծածկել 1874ին յատկապէս յԵւրոպա
 պատրաստել տուած պատկերազարդ
 վարագուրաւ :

Գ Լ ՈՒԽ Դ .

ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆ , ՊԱՏԱՐԱԳ ,
 ՀԱՆԴԷՍՔ , ԵՒ ԱՅԼ
 ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՔ

Երեկոյեան ժամերգութիւնը նախ
 Հայք կընեն իրենց սեպհական հիւսի-

սային մասին մէջ, յետ այնորիկ Յոյնք իրենց քաժնին մէջ: Ժամերգութեան ժամուց նախնական սահմանն էր, որ Հայք ժամը իննին սկսին իրենց ժամերգութիւնը, յետ այնորիկ Յոյնք. բայց այս մասին Յոյնք վերջին տարիներս շատ հակառակութիւններ ըրին ընդ Հայս, երբեմն հակառակութեան համար Յոյնք իրենց ժամերգութիւնը կ'ըսկսէին Հայոց ժամերգութիւնը չը լրացած, որով շիտթութիւն և խափանումն կը լինէր աստուածային սրաշտաման: Յունաց այս հակառակասիրութեան նպատակն էր ստիպել զՀայս, որ կանուխ սկսին ժամերգութիւնը եւ կանուխ աւարտեն: Այս չարեաց առաջն առնելու համար երկուց ազգաց համահաճ հաւանութեամբ որոշուեցաւ, որ Հայք իննին քառորդ մնացած սկսին ժամերգութիւնը, որով խափանեցաւ հակառակութիւնը:

Առաւօտները կանուխ Յոյնք կ'ըսկրսին ժամերգութեան, որ ատեն Հայոց լուսարարը կանթեղները կը լուսէ և սրաշտոնէից լուր կը տայ ՚ի պատրաստ

տուժիւն . յետ աւարտման Յունաց անմիջապէս Հայք կ'ըսկսին . բայց Յոյնք պարտաւոր են Լատինաց Այրը պատարագելու չ'եկած՝ ժամերգութիւնը աւարտել , որպէս զի Հայոց Սարկաւազը Տէր յէ Բաղդ-Ռի ժամանակ Այրը խընկելու արգելք չունենայ , վասն զի Լատինաց պատարագի ժամանակ սովորութիւն չէ վար իջնել : Ժամերգութեան ատեն Հայք եթէ ժամանակ ըլլայ կը խնկեն Այրը , Տէր յէ Բաղդ-Ռին , Հանգըստեան , Օրհնո-լեան և Փառք 'ի Բարձր-նսին . իսկ եթէ ժամանակ չըլլայ , Տէր յէ Բաղդ-Ռին և Փառք 'ի Բարձր-նսին միայն և անխաբան . երբեմն կը պատահի , որ Փառք 'ի Բարձր-նսի ժամանակ՝ Լատինք դեռ ևս պատարագը աւարտած չեն լինիր , ուստի Հայք պէտք է երկրաձգեն ժամերգութիւնը՝ մինչեւ Լատինք մեկնին Այրէն , որպէս զի խնկելու սովորութիւնը կատարեն :

Յետ աւարտման Հայոց ժամերգութեան Յոյնք կը պատարագեն Մընդեան սեղանին վրայ , ուր կը դնեն 'ի սկիզբն ժամերգութեան իրենց պատ-

կերը և կը վերցնեն յետ պատարագի
 և անմիջապէս Հայք իրենց պատկերը
 կը դնեն . ապա Լատինք թիւ պատա-
 րագի կ'իջնեն և Մարոյ սեղանին վրայ
 կը մատուցանեն . շաբաթը մի անգամ
 ձայնաւոր պատարագ կը մատուցանեն
 երգեհոնով, որ նորասահման է . այնու-
 հետեւ Հայք կը պատարագեն Յնըն-
 դեան սեղանին վրայ եւ ըստ Յունաց
 յետ պատարագին կը վերցնեն պատ-
 կերը և պատարագի սպասը :

Ինչպէս Հայք, նայնպէս Յոյք ժա-
 մերգութեան ատեն Ս. Ս. յըր խնկելու
 սովորութիւն ունին . խնկարկու սար-
 կաւազը հարաւային դռնէն վար կ'իջ-
 նէ և հիւսիսային դռնէն վեր կ'ելնէ
 բաց ՚ի Յնդեան օրէն . բայց մի քանի
 տարի է, որ այն օրն եւս կ'ուզեն ա-
 մենօրեայ սովորութիւնը կատարել, այն
 է հիւսիսային դռնէն վեր ելնել, որոյ
 համար վէճ եւ հակառակութիւն կը
 պատահի :

Հայք հանապազօրեայ ժամերգու-
 թենէն և պատարագէն զատ իրաւունք
 ունին տարին տասներկու անգամ որո-

չեալ օրեր յետ Ս . Պատարագի ժամա-
րարը զգեստով, և այլ եկեղեցականք
փիլոնով, զոյգ մոմակալներով, երգե-
լով սիւնաղարդ գաւթէն անցնիլ եւ
վանքը երթալ : Սոյն օրերն են Ս . Ծննդ-
դէան և Յարո-թիան երեկոյները և առա-
ւօտները, Համբարձման, Հոգեգալստեան,
Վարդաւառի, Վերադարձման, Վերացման խա-
չի, Ծննդէան ութօրեից, Տեսնընդարաւջի և
Ծաղիալարդի առաւօտները :

Ս . Ծննդէան ճրագալուցի օրը միւս
ազգաց նման Հայոց Ս . Պատրիարքը
հանգերձ միաբանութեամբ և ուխտա-
ւորաց բազմութեամբ թեթղեհէմ կեր-
թայ, երբ կը հասնին երկաթեայ փոք-
րիկ գրան առջեւի սալայատակին գլու-
խը Վանուց Տեսուչը Ժամարար վար-
դապետներով կը դիմաւորէ զՍ . Պատ-
րիարքը և Խորհուրդ Տէճ երգելով կը տա-
նին վանքը, ուր կը հանգչին փոքր ինչ :
Այս միջոցին Սիւնաղարդ գաւթին մէջ
Հրաշափառի հանդիսական պատրաս-
տութիւնք կը լինին և փայտեայ գրան
ներսի կողմը գորգ կը փռեն : Յետ պատ-
րարտութեան ժամը Տին կ'ազդարա-

րուի. Ս. Պատրիարքը, կամ Հանգիսա-
պետ Եպիսկոպոսը հանդերձ եկեղեցա-
կան դասուք վար կ'իջնէ, փայտեայ
դրան ներսի կողմը շուրջառ, խաչ եւ
գաւազան առնելէն զկնի, հանգիսա-
կանք Հրաշափառ երգելով կարգաւ
ուղղակի կ'երթան Սիւնաղարդ գաւթի
մէջ տեղէն և հիւսիսային դռնէն Եկե-
ղեցին կը մտնեն և Ս. Այրը կ'իջնեն.
Հանգիսապետը նախ կը խնկէ Մենդեան
եւ Մոգուց սեղանները, նոյնպէս ամ-
բողջ Այրը շուրջանակի, յետոյ թէ՛
Մենդեան Տեղը և թէ՛ Մսուրը գորգ
փռելով ուխտ և երկրպագութիւն կ'ը-
նէ. յետ այնորիկ բոլոր եկեղեցականք
զոյգ առ զոյգ խոնարհութիւն ընելով
Հանգիսապետին, ուխտ և երկրպագու-
թիւն կ'ընեն յիշեալ Տեղերը եւ վեր-
ջը վեր կ'եննեն և Աւագ սեղանին առ-
ջեւ հրաշափառի սովորական արարու-
ղութիւնը կը վերջացնեն եւ ժամեր-
գութիւն⁽²⁷⁾ կ'ընեն. Յետ ժամերգու-

(27) Յոյնք թէ՛ երեկոյեան եւ թէ՛ առաւօտեան
ժամերգութիւնը ըստ նախնական կարգադրու-
թեան՝ իրենց վանքին մէջ կը կատարեն. ինչպէս եւ Հայք

Թեան հանդիսաւոր Ս. Պատարագ կը մատչի Մենդեան սեղանին վրայ և զկնի պատարագին հանդիսիւ ժամարարը ըզգեստով վանք կը տանին :

Գիշերուան ժամերգութիւնը ժամը 5 ին կ'ըսկսին . զկնի Ողորթայի՝ Տէր յերկնից երգելով Այրը կ'իջնեն եւ այն տեղ կը կատարեն մնացեալ մասը : Յետաւարտման ժամերգութեան՝ սուրբ պատարագ կը մատչի ⁽²⁸⁾ Աւագ սեղանին վրայ , բայց սպասը Մենդեան սեղանը կը դրուի և Աւագ սեղանին առջև Մկրտութեան խորհուրդը կը կատարուի . և ապա հանդիսաւոր պատարագ կ'ըլլայ Այրին մէջ . Պատարագիչն է կամ Ս . Պատրիարքը և կամ Եպիսկոպոս մի :

նոցա Մենդեան օրը , բայց գիշերուան պատարագները սովորական կարգաւ են :

(28) Այս միջոցին Լատինք Այրին մէջ կը ստատարագեն , բայց ոչ ըստ ամենօրեայ սովորութեան վերի դռնէն կը գան , այլ Այրին միջի իրենց յատուկ դռնէն , վասն զի 'ի վաղուց այնպէս կարգադրուած է , Հայք Ճրագալուցի օրը իրենց եկեղեցին ամբողջ կը փակեն և Լատինք Հայոց եկեղեցւոյն մէջ բացուած դուռը փակ կը պահեն եւ անտի անցուգործ չ'են ընէր :

Ծննդեան սեղանի շարժական պատկերը, զոր ինչպէս վերն ըսինք թէ՛ Հայք և թէ՛ Յոյնք միայն պատարագի ժամանակ կը դնեն իւրաքանչիւրն իւր պատկերը, ճրագալուցի կէս օրին Հայք կը դնեն և չեն վերցնէր մինչեւ երեք օր, երրորդ օրը յետ պատարագի կը վերցընեն. նոյնպէս Յոյնք իրենց Ծննդեան ⁽³⁹⁾ երեք օր չեն վերցնէր: Որ ազգին որ Ծնունդ է և նորա պատկերը դրուած է, միւս ազգը պատարագելու ատեն իրեն պատկերը դրուածին առջեւ կը դնէ, բայց Հայք երկաստիճան տախտակ մի կը դնեն և աւոր վրայ իրենց պատկերը կը կեցնեն:

Աւագ հինգշաբաթուան կէս աւուր պատարագը Հայք Ս. Այբին մէջ կը

(39) Յունաց Ծննդեան, որ 'ի 25՛ն Գեկտեմբերի, Ղբտիք եւ Ասորիք հրամանագրով Ս. Պատրիարքի Բեթղէհէմ կ'երթան եւ Հայոց վանքը կ'իջեւանին. Ղբտիք երկիցս կը պատարագեն Հայոց Աւագ սեղանը, այն է ճրագալուցի առաւօտուն եւ երեկոյին. իսկ Ասորիք Թշիատութեան սեղանին վրայ կը պատարագեն ճրագալուցի երեկոյին եւ գիշերը Հայոց զգեստով:

մատուցանեն, իսկ երեկոյին Ունալը-
ւայն, Աւագ Ուրբաթու գիշերային
ժամերգութիւնը, յերեկոյին Քաղման
արարողութիւնը Աւագ սեղանին առ-
ջեւ կը կատարեն. Վերափոխման օրը
զկնի պատարագին խաղող օրհնելու ա-
րարողութիւնը Ս. Այրին մէջ կը լինի.
Ծաղկազարդի առաւօտուն ըստ սովո-
րութեան Հայաստանեաց եկեղեցւոյ՝
անդաստան կը լինի զկնի պատարագին.
Գոնբացէքի խորհուրդը Այրին գրան-
քովի Քրիստման սեղանի առջեւ կը
կատարուի :

Այս իրաւունքներէն զատ ունին
նաև Հայք իրաւունք պատահած նըն-
ջեցեալները սիւնազարդ գաւթէն կար-
գալով եւ եկեղեցական զգեստով տա-
նիլ յԵկեղեցի և հօն կարգը կատարե-
լով մի և նոյն կերպով հանել. Պսակի
խորհուրդը կատարել և հանգիսիւ հա-
նել սիւնազարդ գաւթէն : Մկրտու-
թեան խորհուրդը կը կատարուի Վա-
նուց եկեղեցւոյ ⁽³⁰⁾ մէջ, բայց յետ

⁽³⁰⁾ Սոյն եկեղեցին 1621—1622 ին Գրիգոր Պա-
րոն Տէր շինեց յանուն Ս. Աստուածածնի, 1727 ին

մկրտութեան երեխայն Ս . Ս . յը կ'ի-
ջեցնեն պատարագէն վերջը հաղորդե-
լու համար և ապա հանդիսիւ կը հա-
նեն սիւնազարդ գաւթէն ⁽³¹⁾ :

Երբ նորեկ Ուխտաւորներ լինին ,
նախ՝ Հայոց լուսարարը կ'ազգարարէ
Յունաց լուսարարին , որպէս զի Մերն-
դեան սեղանի երկաթեայ վանդակը
բանայ , ուր կը դնեն Հայք նոյն միջո-
ցին Պատկերը , Խաչ , Աւետարան , աշ-
տանակներ , ծածկոց և այլ պէտք եղած
զարդեր : Նոյնպէս կ'ազգարարէ Լա-
տինաց լուսարարին , որպէս զի իմանայ
թէ նոյն ժամուն թափոր և խնկարկու-
թիւն ունին . եթէ ունին և շուտ պի-
տի ընեն , կ'ըստպասեն մինչեւ թափորի

Գրիգոր Շղթայակիր նորոգեց եւ երկու սեղան եւս
կանգնեց յանուն Յովհաննու Կարապետին և Ստե-
փաննոսի Նախավկային :

⁽³¹⁾ Սիւնազարդ Գաւթէն հանդիսաւոր ամեն ան-
ցուդարձ արգիլելու համար Յոյնք վերջին տարիները
չտտ աշխատեցան եւ ամեն շարիք 'ի գործ դրին .
այնու ամենայնիւ անյաջող գտան իրենց նպատակը 'ի
զլուխ տանելու , ըստ որում այս ամեն իրաւունք եւ
սովորութիւնք նուիրագործեալք են Օսմանեան բա-
րեյիշատակ Սուլթանաց շնորհած հրովարտակներով :

կամ խնկարկուժեան վերջը . իսկ եթէ
 չ'ունին՝ վանուց Տեսուչը և ժամարար
 վարդապետք Ուխտաւորները կ'առաջ
 նորդեն Ս. Այրը . երբ Այրին դուռը
 կը հասնին, լուսարարը Տեսչին կամ նու
 րա հաճութեամբ ուրիշ վարդապետի
 մը շուրջառ եւ աւետարան կը տայ .
 խնկով ու մամեղինով « Խորհուրդ ԲԺ »
 երգելով կ'իջնեն վար . յետ ընթերց
 ման Ծննդեան Աւետարանի եւ Փառ
 ՚ի Բարձունս ասելոյ, համառօտ ծանու
 ցում մի կ'ընէ և Պահպանելով կը վեր
 ջացնէ : Ուխտ եւ երկրպագութենէն
 վերջը կը վերցնեն սեղանի վրայէն ա
 մեն դրուածները և Յունաց լուսարա
 րը գալով վանդակը կրկին կը փակէ :

Հայք շաբաթը երկիցս, այն է չու
 րեքշաբաթի եւ շաբաթ օրերը անխա
 փան Քրիստոսի Ծննդեան Ս. Տեղը տաք
 ջրով լուալու եւ մաքրելու իրաւունք
 ունին . թէեւ շատ առաջները նաեւ
 ամբողջ Այրը կ'աւլէին, բայց զայս
 խափանած են հակառակորդք :

ԳԼՈՒԽ Ե .

ԱՐՏԱՔԻՆ ԵՐԿԱԹԵԱՅ ԴՈՒՌ

Սոյն գուռը ՚ի սկզբանէ անտի Հայոց վանքին գուռը համարուած էր , որովհետեւ բաց անտի ուրիշ գուռ և ճանապարհ չունէին վանքը մուտ և ել ընելու : 1758ին երբ Յոյնք Քէօպրիւլիւ Վէզիրին օրով արտաքսեցին Եկեղեցիէն զԼատինս Տէրութեան հրովարտակով (1170) , այս գուռն եւս գրաւեցին . սակայն Հայք իրենց ձեռքըն եղած բանալին կը գործածէին մինչև 1804 , ինչպէս Գատաստանական գրութիւնք կը ցուցնեն : Այնուհետև Յոյնք (1218) հրովարտակաւ իսպառխափանեցին Հայոց բանալին գործածութիւնը , որով Հայք ՚ի փակել դրանն կ'արգիլուէին իրենց վանքին մէջ , թէեւ ՚ի ստիպել հարկին Լատինաց դռնէն ել ու մուտ կ'ընէին թոյլտուութեամբ : Երկար ատեն սոյն անիրաւութեան դէմ վիճեցին և բողո-

քեցին, բայց միշտ անլսելի մնացին, որով պատաւորեցան վանքին ներքեւ գտնուած խանին միջէն մի դուռ բանալ, որպէս զի այն դռնէն կարողանան երթեւեկել:

1813 ին ընկերակցութեան ատեն Հայք դատաւորները շատ ստիպեցին գոնէ դրան գործածութեան մասին Յունաց ընկերելու, բայց նոքա հակառակ Տէրութեան հրամանին չը ներեցին: Հայք 1836 ին Եկեղեցին նորոգելու հրովարտակ աւին, Յոյնք եղծանել տուին զայն եւ իրենք նորոգեցին 1842 ին հաճութեամբ Հայոց, որով տիրապետութեան եռանդը առաւել զօրացաւ եւ սաստկացաւ ատելութիւնն ընդդէմ Հայոց: Եկեղեցւոյ նորոգութեան խնդրոյն համար Հայք 1845 ին հրովարտակ մի առին (1709), որով Գատաւորը Հէօճէթ և Իլամ գրեւէ զինի՝ դրան բանալին հրապարակաւ Հայոց տուաւ, բայց յետ վերադարձին յերուսաղէմ, արգիլեց Հայոց բանալին գործածութիւնը: Հայք ընդերկար Բ. Գուռը թախանձեցին և խնդը

րեցին կամ բանալին գործածութիւնը
 և կամ նոյն դրան մօտ մի ուրիշ դրան
 բացումը : Սոյն խնդիրը մինչեւ արդա-
 րութեան ատեանը ելաւ և Շէյխ-Իււ-
 — Իսլամը վճիռ տուաւ . բայց Յոյնք
 վերստին խափանեցին եւ ժամանակի
 ձախողուածները զայն մոռացութեան
 մէջ թաղեցին և այնպէս մնաց մինչեւ
 ցարդ :

Արեւելեան պատերազմէն յետոյ
 Լատինք երբ 1856 ին Շննդեան տեղ-
 ւոյն Աստղը բեւեռեցին , սոյն դրան
 մէկ բանալին եւս առին , բայց չեն
 գործածեր , այլ միայն այն ժամանակ ,
 երբ Յոյնք սահմանեալ ժամուն բանա-
 լու դանդաղին . Հայք եւս մի և նոյն
 պարագային մէջ կարող են գործածել
 իրենց բանալին ⁽³²⁾ :

(32) 1879 ին Յոյնք գաղտնի նոյն դրան կղպանքը
 փոխած ըլլալով և զգացուելով Լատինք եւ Հայք
 իրենց բանալիները փորձեցին և ստուգեցին Յունաց
 խարդախութիւնը . և Առաջաբութեան միջոցաւ
 կղպանքը և բանալիները վերստին այնպիսի ձեւի մը
 վերածուեցան , որ երեք բանալիներն եւս կարենան
 բանալ :

Արտաքին երկաթի դրան ներսի կողմը փոքրիկ ու մութ դաւիթ մի է, ուր կան երեք դուռ. հիւ սիսային կողմինը Յուենաց մարագին դուռն է, որ առաջ Հայոց աղօրիքն էր. հարաւայինը Հայոց վանուց դուռն է. սորա վրայի սենեկաց եւ ներսի պարտիզին համար Յայնք մեծամեծ վէճեր յարուցած են սկսեալ ՚ի Պարոն Տէրէ մինչեւ Շղթա-յակրի ժամանակները, ինչպէս կը ցուցրնեն հրովարտակք և կէօճէի: Գաւթին կեդրանէն կախուած կանթեղը Յուենաց է, զոր Հայք 1813 ին եօթն անգամ վերցուցին, որովհետեւ տեղն իրենցն էր. Յայնք կրկին կախեցին եւ ցարդ կը մնայ, որով Հայք ստիպուեցան իրենց լաստերը դրան վրայի սենեկի պատուհանէն կախել ձեղունէն բեւեռելը անհնար լինելով:

Այս գաւթի աւելածութեան համար ևս Հայք ընդ երկար Յուենաց կրօններուն դիմադրած են և ՚ի վերջոյ թողած են նոցա. գաւթին տանիսը Հայք սալած են, ըստ որում իրենց սեպհական է. մնացեալ մասը Ղաախ

նոց անցած է :

Գաւթին միջի երրորդ կամ արեւելեան դուռը Հայոց փայտաշէն երկփէղկեայ այն դուռն է՝ զորմէ խօսեցանք Ա. Գլխուն մէջ :

Ահա այս տեղ կ'աւարտի մեր Աղգին ՚ի Տնօրինական տեղիս ունեցած սեպհականութեանց, ընկերովի իրաւանց և սովորութեանց համառօտութիւնը, յորմէ դուրս են Աղգային առանձին վանքերը եւ Կալուածները, որ յերուսաղէմ, ՚ի Բեթղէհէմ, ՚ի Ռէմէ, ՚ի Յոպպէ և յայլ շրջակայս :

Յ Ա Ն Կ

ԱԶԴ .	
Ս . ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ	5
Աղգ . սեպհական տեղեր 'ի Ս . Յարութիւն .	6
Ընկերովի սեպհականութիւնք և իրաւունք .	21
Գիշերային ժամերգութիւնք . խնկարկու- թիւնք , և այլն .	28
Երեկոյեան ժամերգութիւն և Թափոյր .	56
Տարեկան հանդէսներ .	41
Հայոց հանդիսի օրերը .	51
Զարդարունք և աւելածութիւն .	58
Ս . Յարութեան դուռը բանալ և փակել .	62
Երկոց աղգաց փոխադարձ պարտաւարութիւնք .	66
ԳԵՐԵԶՄԱՆ Ս . ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԱՅ .	75
Աղգ . սեպհական տեղեր 'ի Ս . Աստուածածին .	74
Ընկերովի սեպհականութիւնք և իրաւունք .	78
Պատարագելու կարգ և հանդէսներ .	86
ՀԱՄԲԱՐԶՈՒՄՆ .	94
ԲԵԹՂԵՀԵՄ .	100
Նախկին եկեղեցի .	"
Արդի եկեղեցի .	106
Ս . Ծննդեան Այր .	110
Ժամերգութիւն . Պատարագ , հանդէսք և այլն .	116
Արտաքին երկաթեայ դուռ .	127

